

ÁLLAMTUDOMÁNYI

MŰHELYTANULMÁNYOK

2017. évi 20. szám

Cs. Kiss Lajos

Emlékezés Horváth Barnára

Nemzeti Közszolgálati Egyetem · National University of Public Service
Budapest

ISSN 2498-5627
www.allamtudomany.hu

Emlékezés Horváth Barnára

(1896-1973)²

Megszólítás

Horváth Barna eredeti, vitára ösztönző, továbbkérdezésre kényszerítő kritikai gondolkodóként marad meg emlékezetünkben, olyan jogtudósként, aki a lehető legpozitívabb értelemben provokatív módon művelte a jogfilozófiát. Nem véletlen tehát, hogy a magyar jogfilozófiai hagyomány nagy nevei közül is kiemelkedik gondolkodói eredetiségével, amely leginkább paradoxonokban mozgó gondolkodási-érvelési stílusában mutatkozik meg, mindenekeelőtt abban a sajátos írásmódban, ahogyan elméleti álláspontjai kifejtése során utolérhetetlen módon ötvözni volt képes a szigorú logikát és a szépirodalmi kifejezésformákat. Ebben az értelemben az „írás művésze” volt, olyan jogtudós, aki utánozhatatlan magabiztossággal mozgott a filozófia, a tudomány, a művészet érintkező határterületein. Horváth Barna racionalizációs elméletében alkalmazza a „kritikai racionalizmus” kifejezést, amelyet a magunk részéről a jogpozitivizmus és természetjogtan, a jog normativista és szociológiai felfogásainak közvetítésére vállalkozó nagyszabású kutatási programjának leírására alkalmazunk. A kutatási program megvalósulását a szinoptikus-eljárási jogelmélet kidolgozása jelentette, és egyértelmű bizonyítékul szolgált arra, hogy Horváth Barna valóban európai szinten művelte a jogbölcseletet a két világháború közötti időszakban, majd emigrációját követően az Amerikai Egyesült Államokban.

Horváth Barna jogelméleti vállalkozásának eredetisége minden olvasója és kutatója számára nyilvánvaló, nem megkérdőjelezhető, jelentőségét számunkra az teszi különösen aktuálissá az európai integráció szellemtörténeti helyzetében, hogy nem merült ki a pusztán alkalmazkodásban, azoknak a jellegzetes nézőpontoknak és problémafelvetéseknek a megismétlésében, melyeket akkoriban a kontinentális és angolszász jogfilozófiai gondolkodás

¹ Egyetemi tanár, kutatóprofesszor, Nemzeti Közszerződési Egyetem, Államkutatási és Fejlesztési Intézet.

² A tanulmány eltér a konferencián elhangzott előadástól, amely a szinoptikus szemlélet keletkezését, működését a filozófiai elméletalkotás problémásikján kísérte meg értelmezni. Az életrajzi vonatkozásokat tárgyaló részeket, bizonyos módosításokkal egy korábbi írásomból vettem át (vö. Cs. Kiss Lajos: Szabadság és kényszer. In Horváth Barna: *Angol jogelmélet*. Budapest, 2002, Pallas Stúdió – Attraktor Kft, 569-611.). Ezen túlmenően az írás a szinoptikus-eljárási jogelmélet konstrukciójának leírásával szorosan kapcsolódik egyfelől az államelméletben az elméletalkotási stratégiák típusairól folyó vitához, amelyben abszolutizáló, relativizáló és szinoptikus (vö. Cs. Kiss Lajos: Elméletalkotási stratégiák az államelméletben. In Szigeti Péter (szerk.): *Államelmélet – Politikai filozófia – Jogbölcselet*. *Leviatán*, 2005, Universitas-Győr Kht, 51-84.), vagy szintetikus és szinoptikus (vö. Takács Péter: *Államtan. Az állam általános sajátosságai*. Budapest, 2011, Corvinus Egyetem, 151-208., különösen 201-208.) stratégiák között tesznek különbséget, másfelől az államelmélet és a jogelmélet viszonyát problematizáló kutatáshoz. Ily módon a tanulmány része a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosító számú, *A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés* című kiemelt projekt Ludovika Kiemelt Kutatóműhely Programjának *Államelméleti alap kutatás 2016-2018* (2016/86 NKE-AKFI) elnevezésű alprogramjának keretében folyó kutatásnak.

paradigmatikus áramlatai képviseltek. Ezt mindenekelőtt német nyelven írott fő műve, a *Rechtssoziologie*³ bizonyítja, amelyben kísérletet tett az európai jogfilozófia külön pályákon fejlődő áramlatainak közös szemléleti alapra helyezésére. A versengő nézőpontok és elméleti teljesítmények szinoptikus összehangolására irányuló vállalkozása, a társadalom, a történelem, a kultúra és a jog elméleteinek szociológiai megalapozása, kifejezetten eredeti magyar szellemi termék. Az utókor egybehangzó értékítélete szerint Horváth Barna ezzel döntő módon járult hozzá a magyar jogbölcselet szellemi horizontjának kitágításhoz, a jogelméleti kutatás új fejlődési szintre emeléséhez, a jogtudományi hagyomány elmélyítéséhez. Ennek az elméletalkotói eredetiségnek a hatását, az életmű elismerését bizonyítja, hogy fő művét, más jelentős tanulmányaival együtt harminchét évvel később újra kiadták Németországban *Probleme der Rechtssoziologie* címmel. A kötet szerkesztője, Manfred Rehbinder előszavában megállapítja, hogy Horváth Barnának a szinoptikus módszertanra és eljárási jogelméletre épülő jogfilozófiája a két világháború közötti időszak jogelméletei közül az „egyik legfigyelemreméltóbb és legkiegyensúlyozottabb” elméleti paradigma, melynek ismerete nélkül nem lehet értelmes vitát folytatni a jogfilozófia alapkérdéseiről.⁴ Ennek az értékelésnek megfelelően Horváth Barna, Somló Bódog mellett, a modern jogfilozófia és jogelmélet irányzatait történetileg és szisztematikusan tárgyaló monográfiák hivatkozott szerzője.⁵ Mindez annak a jelzése, hogy Horváth Barna műve modern és magyar, egyszerre tükrözi és képviseli a jogfilozófia európai és magyar hagyományát. A magyar jogfilozófia köztes helyzetének, s az ebből következő munkafeladatnak a tudatában fogalmazta meg a fiatal Horváth 1923-ban Moór Gyula *Bevezetés a jogfilozófiába* című művéről a következő értékelést: „Nemcsak modern, a külföldi tudomány fejlődésével egybeforrt, hanem *eminenter magyar jogfilozófia* is.”⁶ Az eminenter magyar jogfilozófia alapvető jellemzője a közvetítés keresése a természetjogi és a jogpozitivisták, a normatív és szociológiai jogszemlélet, a német és angolszász jogi kultúra között, anélkül, hogy a különbségek együttlátásban és együttgondolásában, a szinopszisban megszűnne az ellentétes pólusok öntörvényű különállása.

³ Vö. Horváth Barna: *Rechtssoziologie. Probleme der Gesellschaftslehre und Geschichtslehre des Rechts*. Berlin, 1934, Grunewald Verlag für Staatswissenschaften und Geschichte.

⁴ Vö. *Probleme der Rechtssoziologie von Prof. Dr. Barna Horváth*. Schriftenreihe zur Rechtssoziologie und Rechtstatsachenforschung. Band 20. Herausgegeben von Ernst E. Hirsch und Manfred Rehbinder. Berlin, 1971, Duncker & Humblot, 6.

⁵ Vö. Wolfgang Fikentcher: *Methoden des Rechts in vergleichender Darstellung*. Band 1-5. Tübingen, 1975, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck). II.

⁶ Horváth Barna: Az új magyar jogfilozófia. *Keresztyén Politika*, II. évf. 1923/3, 153. 1930-ban Moór jogfilozófiáját „rendkívüli teljesítményként” méltatva a következőket írja: „Moór Gyula a magyar jogtudomány egyik legkiemelkedőbb alakja, éles elméjű, bölcs, megfontolt, tartózkodó és megbízható. Legfőbb erénye logikája, realizmusa és az ellentétes álláspontoknak megítélésének képessége. Mindig tömör és kifejezetten tiszta, briliáns stílusban és rendkívüli alapaossággal dolgozik”. (Horváth Barna: Die ungarische Rechtsphilosophie. *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*, Band X. 1930-1931/2, 83.) 1944-45-ben született önéletrajzában, miután Moór Gyulával való barátsága megszakadt, lényegesen átértékelte Moór teljesítményét: „Rögtön láttam, hogy a szerző igen ügyes és tanult ember. De nem éreztem zseniálisnak.” (Horváth Barna: *Forradalom és alkotmány. Önéletrajz 1944-45-től*. Ford. Nagy Endre. Budapest, 1993, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet. 67.)

I. Hivatás – Pályafutás⁷

Horváth Barna tudományos pályafutása ötvözi a gyakorlati jogászat és az elméleti jogértelmezés szempontjait. 1919 szeptemberében kezdte pályáját gyakorló jogászként a Kincstári Joghivatalban, először segédfogalmazóként, majd kincstári alügyészként. Itt négy éven keresztül állandó kapcsolatban volt a mindennapi jogi élettel,⁸ ugyanakkor a hivatali jó szokások és szabadidő lehetővé tették számára a tudományos munkát is, elsősorban magánjogi, államelméleti, jog- és erkölcsfilozófiai témákban. Hivatali ideje kezdetén írja doktori munkáját *Az értelmezés elmélete* címmel, 1920-ban szerez jogi doktorátust, s 1923-ban teszi le „élete utolsó és legnehezebb vizsgáját”, a bírói-ügyvédi szakvizsgát. Ezt követően a Közalapítványi Királyi Ügyigazgatóságon dolgozik közalapítványi királyi ügyészként. A hivatal egyik tagja, aki „meghallotta valahogyan”, hogy érdeklődik a jogfilozófia iránt, összeismertette Moór Gyulával. Megismerkedésükből szellemi egymásra találás és barátság alakult ki, amely pályafutását a tudomány és az egyetemi karrier felé irányította. 1925-ben egy akadémiai pályázaton *Az erkölcsi norma természete* című tanulmányával díjat nyert, a tanulmánya megjelent a Társadalomtudományi Társaság folyóiratában, amely a magyar szellemi életben nemcsak ismert, hanem elismert emberré is tette. „Megismerkedtem egy csomó emberrel, és írnom kellett a szociológiai folyóiratba. Előadást kellett tartanom a Filozófiai Társaságban. Előadásom szövegét (*Az erkölcsi rosszról*) folyóiratuk közölte.”⁹ Ebben az időben publikált tanulmányai közül igen sok foglalkozott etikai problémákkal. 1925 őszén Moór Gyula előterjesztésére a szegedi egyetemen jogfilozófiából, 1926-ban a budapesti egyetemen etikából egyetemi magántanárrá nevezték ki.¹⁰ Mint önéletrajzában írja, Magyary Zoltán és Klebelsberg Kunó közbenjárására egyetemi magántanárként egy időre kvázi „tudománypolitikusként” tevékenykedett a Közoktatási Minisztériumban, ahol többek között a budapesti egyetem Gazdasági Hivatalához kinevezett biztosként, a korábban elkövetett szabálytalanságok

⁷ Horváth Barna pályafutásának egyes részleteiről lásd Nagy Endre: Bevezetés Horváth Barna: Demokrácia és jog című tanulmányához. *Medvetánc*, 1985/2-3, 295-303.; Zsidai Ágnes: A tiszta jogszociológia. In Horváth Barna: *Jogszociológia. A jog társadalom- és történelemelméletének problémái*. Budapest, 1995, Osiris Kiadó, 11-59.; Szabadfalvi József: Vonzások és taszítások – Moór Gyula és Horváth Barna kapcsolata. *Magyar Jog*, 1994/11, 654-660.; Szabadfalvi József: *Moór Gyula (Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe)*. Budapest, 1994, Osiris-Századvég; Szabadfalvi József: *Törekvés egy jogfilozófiai szintézisre, Moór Gyula jogbölcselete*, in: *Portrészlepek a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből*, Miskolc, 1995, Bíbor Kiadó, 143-209.; Szilágyi István: *Circus Juris, Dráma és jogfilozófia Horváth Barna életművében*. In Loss Sándor – Szabadfalvi József – Szabó Miklós – H. Szilágyi István – Zódi Zsolt: *Portrészlepek a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. Miskolc, 1995, Bíbor Kiadó, 211-266.; Lichtenstein József: *Egy habilitáció története. Horváth Barna pályakezdése*. Szeged, 1990, 10-11, 57-58.; Szabadfalvi József: *Moór Gyula. Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe*. Budapest, 1994, Osiris Kiadó; Szabadfalvi József: *Kísérlet az „új magyar jogfilozófia” megteremtésére a 20. század első felében*. Budapest, 2014, Gondolat Kiadó.

⁸ „A hivatal erős oldalához tartozott, hogy mi állandóan kapcsolatban voltunk a mindennapi jogélettel. Majdnem mindennap órákat töltöttem el valamilyen bíróságon. Megismerkedtem egy csomó bíróval és ügyvéddel. Nagy kíváncsisággal hallgattam a felek és ügyvédek indokolásait, a tanúk meghallgatását. Hamar bepillantást nyertem a személyes elem fontosságába a bíró, ügyvéd, ügyfél és tanú esetében. Minden esetről láttam a folyton változó életbe való beágyazottságát. Az emberek életét sehol sem könnyebb tanulmányozni, mint egy bírósági ügyben.” (Horváth Barna: *Forradalom és alkotmány. Önéletrajz 1944-45-től*. Ford. Nagy Endre. Budapest, 1993, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, 64.)

⁹ I. m. 68.

¹⁰ Ez a kinevezés nem véletlen, elég egy pillantást vetni *Az erkölcsi norma természetét* követő tanulmányok listájára: *A materiális étiketika új iránya* (1927); *Die Idee der Gerechtigkeit* (1929); *Igazságosság és igazság* (1929); *Die Gerechtigkeitslehre des Sokrates und Platon* (1930); *Die Gerechtigkeitslehre der Vorsokratiker* (1931); *Die Gerechtigkeitslehre des Aristoteles* (1931); *Gerechtigkeit als Schein und Sein* (1935).

diktatórikus módszerekkel történő megszüntetése okán meglehetősen értelmetlen munkát végzett. 1925-ben Moór Gyula támogatásával a bécsi Collegium Hungaricumnál kap meghosszabbított ösztöndíjat, melynek keretében 1929-ben, Moór és Kelsen ajánlásával Londonba is eljut. Mindez arra utal, hogy Moór Gyula tudományos karrierjének támogatásával befolyásolta elméleti irányultságának formálódását is. 1929 júliusában Moór közbenjárására nyilvános rendes egyetemi tanárként a szegedi egyetem jogfilozófia tanszékének vezetője, és a kollégium igazgatója lesz. A szegedi években dolgozta ki szinoptikus jogelméletét, ekkor írja meg fő műveit – *Bevezetés a jogtudományba* (1932), *Rechtssoziologie* (1934), *A jogelmélet vázlat* (1937), *Az angol jogelmélet* (1943) – és ekkor alakította ki híressé vált tanítványi körét, melynek tagjai közül Szabó József, Bibó István, Vas Tibor a magyar jogfilozófia kiemelkedő képviselőivé váltak. Moór Gyulához fűződő barátsága, az 1931-ben kezdődő elhidegülés folyamánként 1934-35-ben megszűnt az „új magyar jogfilozófia” egyetlen vitájának eredményeként.¹¹ A következő éveket politikai üldözésként és rejtőzködésként, a belső emigráció korszakaként élte meg. 1937-38-ban dékánként, majd prodékánként tevékenykedett. 1940-ben a szegedi jogi kar egy részét a jogfilozófiai tanszékkel együtt Kolozsvárra telepítették. A „száműzetésként” megélt kolozsvári időszak terméke *A géniusz pere. Szókratész – Johanna* című műve, amely a magyar jogfilozófia egyetlen „műalkotása”, az életmű esztétikailag is értékelhetően legszebb darabja. 1944-ben mentesül egyetemi kötelezettségei alól és a Magyar Tudományos Akadémián folytatja tudományos kutatásait.

1945-ben az Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választják és a Köznevelési Tanács Felsőoktatási Osztályának elnöke lesz.¹² A második világháború után, gyakorló politikusként, a Polgári Demokrata Párt tagja és programírója,¹³ az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője. A kommunista párt fokozatos hatalomátvételével Horváth Barna is fokozatosan az osztályidegen polgári elemek sorsára jut. 1948 decemberében Moór Gyula „végleges nyugállományba helyezésével”,¹⁴ a tudományos életből való eltávolításával megüresedett tanszékvezetői állást, amelyre tudományos reputációja folytán egyértelműen Horváth Barna volt jogosult, a kommunista Szabó Imre kapta meg. Horváth csak arra „kapott felkérést a budapesti jogi kar dékánjától, hogy tegyen javaslatot az akkor még igen szerény tudományos múlttal rendelkező Szabó Imre tanszékvezetővé való kinevezésére. Horváth Barna először igent mondott a felkérésre, majd egy-két napos habozás után nemet”.¹⁵ Ez a nem már egyértelműen a külső emigrációba vonulás szándékát jelezte, amely az angolul írott önéletrajzból még csak közvetve volt kiolvasható. Tanítványa és barátja, Bibó István feltevése szerint nem egyfajta

¹¹ Szabadfalvi József a vitát részletesen ismertető és dokumentáló tanulmányában helyesbíti Horváth Barnát, aki a konfliktus kirobbanását a *Rechtssoziologie* megjelenésének és megvitatásának időpontjára datálja (vö. Szabadfalvi József: *Vonzások és taszítások – Moór Gyula és Horváth Barna kapcsolata*. 656.)

¹² Horváth Barnát a kommunista hatalomátvételt követően 1949-ben visszaminősítették tanácskozó taggá.

¹³ A párt 1945. június 21-én megjelent programját Horváth Barna öntötte végleges formába. A párt politikai üzenetének megfogalmazása a „szabad föld, szabad ember, szabad gondolat” jelszavában, valamint a közvetlen és közvetett, a polgári és szociális demokrácia „feltétlen kooperációjának” követelésében jellegetesen a szinoptikus megközelítés politikai kifejeződése.

¹⁴ Ehhez részletesen lásd Szabadfalvi József: *Moór Gyula. Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe*; Szabadfalvi József: *Kísérlet az „új magyar jogfilozófia” megteremtésére a 20. század első felében*.

¹⁵ Nagy Endre: i. m. 302.

kárpótlás gyanánt fogadta el a voltaképpen neki járó nemzetközi jogi tanszékvezetői állást a budapesti jogi karon, hanem azért, hogy külföldre távozását előkészítse.¹⁶

Horváth Barnát mindenekelőtt szellemi-tudósi egzisztenciájának fenyegetése készítette távozásra, az a körülmény, hogy végtelenen beszűkült a szabadság és kényszer dialektikája által határolt alkotói mozgástere. A Horthy-Magyarországon még lehetősége volt a világtól való visszavonulásra, a „kert” magányában való rejtőzködésre, a tudományos munkára az egyetemi szabadság védőbástyái között, tehát még volt értelme a belső emigrációnak, s annak, hogy a Moór Gyulával való konfliktusa, szellemi „üldöztetése” idején is dékánként és prodékánként tevékenykedjen. Jóllehet majdnem „minden szemeszter a hallgatók antiszemita tüntetéseivel kezdődött, ami arra emlékeztetett bennünket, hogy nem élünk szabad országban”, s a professzorok két típusa, az „egyetemi élet politikusai” és „tudósai” közötti konfliktusok, a tudományos érdemeket mellőző díszdoktori cím adományozások stb. megkeserítették az életet, mégis, az „egyetem mindenekelőtt szabadságot jelentett” számára. „Egész életemet, egész gondolkodásomat megkeserítette az ellenforradalmi elnyomás. Most szabadnak érzem magam. Bármit is publikáltam eddig, azt a reakciós és konzervatív közvélemény lelki klímája korlátozta. Mostantól fogva azt gondoltam, írtam, tanítottam, amihez kedvem volt. Jóllehet ez nagy mértékben veszélyes illúzió volt, amit drágán meg kellett fizetnem, az egyetem mindazonáltal az intellektuális szabadság valódi védőbástyájának bizonyult. Ellenségeim agyonhallgatással, rágalmozásokkal elnyomhatták rebellis gondolataimat; azzal, hogy meggondolatlanok és árulónak nyilvánították; hogy megakadályozták Budapestre jöveteletem, megtorpedózták akadémiai tagságomat; de nem tudták megakadályozni, hogy az egyetem védőszárnyai alatt publikáljak. Bármi kifogásolni való volt légyen kollégáim viselkedésében, el kell ismernem, hogy üldöztetésem nehéz napjaiban korrektül viselkedtek. Csendben maradtak – a mai napig sem szólt nekem egyikük sem a nagy viszálykodás érdemi részéről –, és jóllehet egyikük sem fogta nyíltan pártomat, sőt, inkább ellenfelem pártját fogták, többé vagy kevésbé nyíltan – minden lehetőséget megadtak – tették ezt majdnem kihívóan – hogy nézeteimet a közvélemény elé tárhassam.”¹⁷

Horváth Barna joggal érezhette úgy, hogy a kommunista hatalomátvétel az ellenforradalom szellemét abszolutizálta: kizárták az Akadémiából, megfosztották a jogfilozófiai tanszék vezetésétől és a publikálás lehetőségétől¹⁸, az egyetemi szabadság védőbástyájának elestével, a tudomány totális ideológiai kontroll alá helyezésével a belső emigráció is lehetetlenné és értelmetlenné vált.¹⁹ Ekkor családjával az Egyesült Államokba emigrált, ahol New Yorkban

¹⁶ „Nagy meglepetésemre ezt a Nemzetközi Jogi Tanszékét saját professzorom, Horváth Barna fogadta el, azt hiszem 1948 szeptemberében. Csodálkoztam rajta, tőle lényegesen messzebb állt a nemzetközi jog, mint éntőlem. Akkor értettem meg igazán, mikor egy negyedév múlva Horváth Barna disszidált. Nyilván az egész tanszékfoglalás merőben a disszidálás sima előkészítése érdekében történt.” (Szilágyi István: i. m. 214.)

¹⁷ Horváth Barna: *Forradalom és alkotmány. Önéletrajz 1944-45-től.* 74., 75., 73.

¹⁸ Bibó Istvánnak ezt írta 1964. január 7-i levelében: „Annak idején leginkább az indított távozásra, hogy nem tudtam publikálni és az Akadémiából is kihagytak.” (Nagy Endre: i. m. uo.)

¹⁹ Szabó Imre hírhedt könyvében (*A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon.* Budapest, 1955., 1980, Akadémiai Kiadó) a totális ideológiakritika módszerével a polgári gondolkodást a maga egészében semmisítette meg. Az ideológiai támadás a polgári gondolkodás fő képviselői, kiváltképp Moór Gyula és a jogfilozófia „másodhegedűseként” besorolt Horváth Barna ellen irányult. Szabó a világnézeti-ideológiai megsemmisítéssel az ellenforradalom szellemének küldetését teljesítette be, mintegy utólag igazolva Horváth Barna előérzetét, mely szerint ő a háború utáni Magyarországon szellemileg és erkölcsileg végérvényesen otthontalanná vált.

1950 és 1956 között vendégprofesszorként politikatudományt, jogelméletet és nemzetközi jogot tanított a New School Graduate Faculty of Political and Social Science The New School of Social Research-nél. 1955-ben tagja lett a párizsi Akademie Libre Internationale des Sciences et des Arts-nak. 1948 és 1966 között több európai egyetemen, Zürichben, Bécsben, Berlinben, Freiburgban, Koppenhágában, Gentben tanított vendégprofesszorként, s eközben, anyagi nehézségei miatt, az Amerika Hangja Magyar Osztályán dolgozott. A külső emigráció korszakában, egy nagyobb tanulmány kivételével²⁰ főleg recenziókat és kritikákat írt, *Az angol jogelmélet* tekinthető az utolsó átfogó munkájának.

II. Szinoptikus jogelmélet

A *Jogszociológiában*, *A jogelmélet vázlatában*, a *Bevezetés a jogelméletben*, és más írásaiban kidolgozott szinoptikus-eljárási jogelmélet nem gyakorolt kimutatható hatást az euroatlanti jogfilozófiai diskurzusra, bár számon tartották, de nem szerveződött külön kutatási iránnyá a szociológiai jogelméletek körében. Ugyanakkor bizonyos, hogy a problémafelvetés eredetiségét, az elmélet differenciáltságát, kompozícióját, kifejtésének következetességét tekintve kétségtelenül kiemelkedik a jogi jelenséget kantianus-újkantianus nézőpontból vizsgáló korabeli jogelméleti vállalkozások közül. Ennek tudatában írja önéletrajzában: „Az én jogértelmezésem, mint a dolgok (ti. a világ, mint megkülönböztetés. Cs. K. L.) egyfajta szemléletmódja, kétségtelenül merész nézet. Ezért a tudományos haladás minden barátjától értő elnézést érdemelt.”²¹ A szerző ezt az „értő elnézést” pályatársai közül csak azoktól nem kapta meg, akik, mint Moór Gyula és Szabó Imre, bár különböző formában, de megtestesítették számára az ellenforradalom szellemét. A vitában nem érintett kortársaktól, a tanítványoktól, a kritikusoktól, az életmű kutatóitól és a szinoptikus megközelítés alkalmazóitól, s egyáltalán az utókortól, mint azt e megemlékezés is bizonyítja, nem pusztán „értő elnézésben” részesült, hanem a megértés, a kritikai értelmezés formájában megkapta és meg is fogja kapni egy jogtudós számára elérhető legnagyobb elismerést.²²

Horváth Barna jogelméleti felfogásának kifermálódását az elméletalkotás minden lényeges pontján Hans Kelsen munkássága inspirálta. Kelsen hatása Horváth számára egyfelől megvilágosító felismeréseket, másfelől folytonos ösztönzést, az életmű minden fejlődési szakaszában jelenlevő kihívást jelentett. Erre tekintettel állítjuk, hogy a jogelmélet szinoptikus-eljárási konstrukciója számára a tiszta jogtan jelentette a meghatározó viszonyítási keretben.²³ Mivel Horváth elméletalkotói erőfeszítéseit döntően a tiszta jogtan kritikai továbbgondolására

²⁰ Vö. Horváth Barna: *Field Law and Law Field*. Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Rechts, Band VIII. 1957, 44-81. Magyar nyelven lásd Horváth Barna: *Mezőtörvény és jogi mező*. I. Ford. Rigó Anett. Szerk. Cs. Kiss Lajos. *Jog Állam Politika* 2009/1, 129-146.; Horváth Barna: *Mezőtörvény és jogi mező*. II. Ford. Rigó Anett. Szerk. Cs. Kiss Lajos. *Jog Állam Politika*, 2009/2, 131-151.

²¹ Horváth Barna: *Forradalom és alkotmány. Önéletrajz 1944-45-től*. 77.

²² A szinoptikus jogelmélet értelmezéséhez lásd Zsidai Ágnes: *Tény és érték (Moór Gyula és Horváth Barna jogfilozófiai vitája)*, Jogtudományi Közlöny, 1989, 10. szám, 513-519.; uő.: *A perspektíva tüneténye. Horváth Barna jogfilozófijája*, Világosság, 1991, 12. szám, 917-927.; Tiszta jogszociológia. In Horváth Barna: *Jogszociológia*. Budapest, 1995, Osiris Kiadó, 11-59.; Szigeti Péter – Takács Péter: *A jogállamiság jogelmélete*, Napvilág Kiadó, 1998, Budapest, 65-67.; Szilágyi István: i. m.

²³ A szinoptikus szemlélet hatástörténeti pozícionálásához lásd Cs. Kiss Lajos: *Szabadság és kényszer*.

és meghaladására összpontosította, így életműve, bizonyos megszorításokkal, akár egy Kelsennel folytatott monumentális diskurzusnak tekinthető. Jóllehet a szinoptikus-eljárási jogelmélet születésének tulajdonképpeni helye, a teoretikus provokáció és felfedezés értelmében a tiszta jogtan,²⁴ azonban hangsúlyozni kell, hogy Horváth világnézeti, metafizikai, filozófiai, tudományos, politikai álláspontja sokféle szellemi hatás találkozási pontján formálódott. E szemantikai tényre tekintettel a szinoptikus szemléletmód forrásai, társadalom-, történelem-, kultúraelméleti univerzalizálásának indítékai is csak ennek az átfogó szellemi háttérösszefüggésnek az életmű egészére kiterjedő elemzésével tárhatók fel. Horváth önéletrajzában részletezően számba vette és pontosan leírta azokat a filozófiai, tudományos, művészeti, vallási, politikai irányzatokat, valamint azoknak a személyes, társadalmi, politikai, kulturális tapasztalatoknak a reflexióit, amelyek eredet- és hatástörténetileg meghatározták személyiségének fejlődését, világfelfogásának formálódását.²⁵ Jóllehet a magyar recepcióban több szerző részletesen feldolgozta ezt a kérdéskört, azonban továbbra is homályban maradt, hogy valójában milyen forrásokból és megközelítésekől származik a szinopszis ötlete, maga a kifejezés milyen alkalmazási összefüggésekben fordul elő és milyen implikációi vannak. A megoldást, mint azt Horváth főművének a címe is mutatja, a jogelmélet szociológiához való viszonyában kell keresni. Ezen a nyilvánvaló utaláson túlmenően azonban legfeljebb csak elszórt megjegyzésekből, illetve a referenciálisnak tekintett szerzők hivatkozott írásaiból lehet következtetni a szinopszis kifejezés eredetére, alkalmazásának azon kontextusaira, amelyek feltehetőleg ösztönzőleg hatottak az elmélet kidolgozására. Ehhez képest a tiszta jogtan provokációja és hatása a szinoptikus-eljárási jogelmélet keletkezésére a szűkebb, viszonylag pontosan körülhatárolható hatástörténeti problémát jelenti.

A jelzett különbséget szem előtt tartva a tiszta jogtan referenciálisnak tekinthető kritikája a következő, a szociológia jogelméleti integrációjának irányába mutató problémásíkokon jelenik meg Horváth munkásságában:

(1) Az első problémásík a természetjog és a jogpozitivizmus között a jogértelmezés monopolizálásáért²⁶ folytatott több mint két évezredes szellemi versengés, amelyet Kelsen a jogelmélet (jogtudomány) radikális megtisztításának programjával, a *természetjogi* és a

²⁴ Kettőjük ismeretségük Budapesten, a polémia Bécsben, az ösztöndíj időszakában kezdődött. „Egész bécsi tartózkodásom Kelsen alapos tanulmányozásával telt el. Az igazságosság és jog témakörében tartott előadásokat, melyek után szép vitákat folytattunk a lakásán... Publikáltam egy tanulmányt Die Idee der Gerechtigkeit címmel Kelsen folyóiratában, ami az ő elméletének kemény kritikáját tartalmazta és egy másikat, Gerechtigkeit und Wahrheit címmel.” (Horváth Barna: *Forradalom és alkotmány. Önéletrajz 1944-45-től.* 70.) Kelsen tiszta jogtanával folytatott polémiája hol nyíltan, hol rejtett háttérösszefüggésként mindvégig jelen van az életműben. Az állítást nemcsak az 1934-ben megjelent, német nyelven írt *Jogszociológia* bizonyítja. Az 1937-es műhöz, *A jogelmélet vázlatához* írt Bevezetésben Horváth a módszertan és elméletkonstrukció minden lényeges pontján Kelsen tiszta jogtanát tekinti egyfelől megkerülhetetlen kiindulópontnak, másfelől mindkét vonatkozásban feltétlenül korrekcióra és továbbfejlesztésre szorulónak (vö. Horváth Barna: *A jogelmélet vázlata.* 7-16.).

²⁵Vö. Horváth Barna: *Forradalom és alkotmány.*

²⁶ A versengés tétje: a jogértelmezés tulajdonképpeni módjának a meghatározása és érvényre juttatása, amely lehetővé teszi a jogfogalom általános érvényű meghatározását, a jogmegismerés filozófiai, teológiai, tudományos formái és a helyes jog problémájának megoldása közötti viszony megértését.

szociológiai megközelítések kizárásával a pozitívizmus tisztán normatív felfogása javára döntött el. A *Természetjog és pozitívizmus* című 1928-as tanulmány egyfelől a természetjog kelsen kritikája horváthi ellenkritikájának a radikalitását dokumentálja számunkra, másfelől láthatóvá teszi a posztklasszikus jogelméleti pozitívizmus mérséklésének az egyik lehetséges útját, amely ebben az összefüggésben a tudásszociológia felé vezet. Horváth ebben az írásban, túlzás nélkül mondható, nem pusztán „kemény” kritikát gyakorol Kelsen felfogásán, hanem lényegében kioktat, és szellemileg megsemmisít. Az elméletkonstrukció döntő pontjain, látszólag a kiigazítás és továbbgondolás szándékával, felfedi – de helyesebb azt mondani: leleplezi – a tiszta jogtan rejtett belső logikáját, amely Kelsen vállalkozását az önmegsemmisítés felé viszi, azaz egyfelől a természetjogba, másfelől a szociológiába transzcendálja. Ebben az éleselméjű, drámai megfogalmazásokkal teli tanulmányban, amely tehát nem egyszerűen a tiszta jogtan korrekciója vagy továbbírása, Horváth annak bizonyítására tesz kísérletet, hogy a posztklasszikus pozitívizmus a totális tagadás és relativizálás belső logikája folytán miként fordul át saját ellentétébe és számolja fel önmagát.

Horváth szerint Kelsen azzal, hogy a természetjogot és a jogpozitívizmust egymást kizáró ellentétként fogta fel, félreértette az irányzatok szellemi versengésének erőterében végbemenő értelemképződés „logikáját”, az értelemsíkok kapcsolódását. Ezen a tényen alapul Horváth alapvető ellenvetése: a jog lényegének két felfogása nem kizáró ellentétei egymásnak, mert a „pozitívizmus a maga következetes végiggondolásában csupán egy neme – és *nem kontradiktórius ellentéte* – a természetjognak: pozitívista természetjog”.²⁷ A versengésnek ezen a síkján azért nem lehet szó az álláspontok kölcsönös, a másikat semmiző kizárásáról, illetve közvetíthetlenségéről, mert a jogpozitívizmus és a természetjog nem a tény és az érték kontradiktórius ellentétét testesítik meg, hanem csupán ennek az ellentétnek a különböző értelmezéseit. A jogpozitívizmus és a természetjog ideológiák, következésképp *igazolási* funkciójukat tekintve azonosak, csupán a tény és érték megkülönböztetésének és kapcsolódásának értelmezésében, azaz a jogértelmezés perspektívájában, a jogfogalom meghatározásának a módjában különböznek. A félreértés Horváth szerint az ideológiakritikai elemzés tudásszociológiai módszerével tisztázható, s ezáltal a jogelméleti diskurzus pacifikálása, vagy másként: az álláspontok kölcsönös korlátozása, illetve mérséklése is lehetővé válik.²⁸ Az elemzés alapjául szolgáló érvelési séma a következő állításokból, illetve következtetésekből konstruálható meg.

Állítások. (a) A természetjog ideológiája a jog metajurisztikus érvényességi alapjának állításából, a jogpozitívizmus ideológiája pedig egy ilyen érvényességi alap tagadásból indul ki. Az egyik abszolutizálja, a másik relativizálja az érvényességi alapot. A természetjog szerint

²⁷ Horváth Barna: *Természetjog és pozitívizmus. Társadalomtudomány*, VIII, évf, 1928, 211. A későbbi megfogalmazásban: a jogpozitívizmus „a természetjogi doktrínának... csupán egyik különös válfaja”. (Horváth Barna: *Jogszociológia*. 152.)

²⁸ Ezzel Horváth nem pusztán a jogpozitívizmus „mérséklésének” egyik lehetséges eljárására tesz javaslatot, amellyel jóval megelőlegzi Hart felfogását (vö. Herbert L. A. Hart: *A jog fogalma*. Ford Takács Péter. Budapest, 1995, Osiris Kiadó), hanem kidolgozza a jogértelmezés monopolizálásáért a természetjog, a jogpozitívizmus, a joglogizmus, a jogi irracionálizmus, a jogdogmatika és a jogi historizmus irányzatai között folyó jogelméleti vitában az álláspontok kölcsönös korlátozásának tudományelméleti modelljét (vö. Horváth Barna: *Jogszociológia*. 79-87.). A jogtudomány *belső* értelemhatárát megvonó vita tétje: melyik nézőpont képes és illetékes a jog „lényegére”, „természetére” irányuló értelemkérdést (Mi a jog? – A jog létezik: hogyan lehetséges?) megfogalmazni, és általános érvénnyel megválaszolni.

létezik egy nem-jogi eredetű, végső értékmérceként szolgáló alap, amely lehetővé teszi a jog helyességének vagy helytelenségének abszolút megítélését, a jogpozitivizmus szerint nem, mert kiindulópontja szerint „a jog érvényességi alapja” nem érték, hanem „tapasztalati tény, a jogalkotás aktusa... A jog a hatalom tényének a funkciója.”²⁹

(b) A természetjog a tény/érték-megkülönböztetés értékmozzanatát, s ezzel a jogban rejlő forradalmi potenciált, a változást abszolutizálja, azaz a kívánatos jog helyességét a jelen jövőre irányulásának a síkján igazolja. Ezzel szemben a jogpozitivizmus a tény/érték-megkülönböztetés ténymozzanatát, s ezzel a mindenkori tételezett jogot, az állandóságot abszolutizálja, azaz a fennálló jog helyességét³⁰ a jelen múltira irányulásának a síkján igazolja. Az ideológiai igazolás problémásíkján mindkét álláspont a megkérdőjelezhetetlen végső alap meghatározásával abszolutizál, így műveleti értelemben „metafizikaivá” válik.

Következtetések. (a) A természetjogi abszolutizmus szükségképpen relativizmusba csap át, s ezáltal a természetjog pozitívvá válik. Horváth tudásszociológiai elemzés keretében kimutatja, hogy a természetjog történelmi alakzatainak immanens célja döntően a pozitív jog igazolása és kiszolgálása, így eredeti eszméjével ellentétben inkább konzervatív, mint forradalmi vagy anarchista jellegű. Ebből az következik, hogy a természetjog a társadalmi-politikai helyzet függvényében egyaránt lehet konzervatív vagy forradalmi. Az érvényességi alap meghatározása így sem nem metajurisztikus, sem nem abszolút, a természetjog minden történelmi formájában tartalmazza a kétirányú igazolás funkcionális elemét, ily módon szükségképpen átcsap relativizmusba és pozitíválódik. A természetjog érvényességi alapjának és egyetemesség-igényének a relativizálódása egyfelől a természetjog ideológiai jellegét, másfelől a valóság ténytérjének és az érvényesség értéktérjének funkcionális kapcsolódását és egyenértékűségét bizonyítja. A jogi érvényességnek, mint helyességnek, létezik ugyan erkölcsi értékmérceje, azonban ez sem nem abszolút, sem nem jogon túli: a természetjog mindig szükségképpen a jog, mint olyan, fogalmi és érvényességi tartományán belül van.³¹ A jogfogalom meghatározása során számot kell vetni ezzel a tényállással.

(b) A jogpozitivistá relativizmus szükségképpen abszolutizmusba csap át, s ezáltal a jogpozitivizmus természetjoggá válik. A jogpozitivizmus a következő állításokkal érvényteleníti a természetjogi álláspontot: 1. A történelmileg-társadalmilag létező jognak nincs

²⁹ Horváth Barna: Természetjog és pozitívizmus. 218.

³⁰ Horváth érvelését követve a fennálló jog „helyességéről” nem lehetne beszélni, mert a hatalom (tételezés) ténye, mint érvényességi alap, a tény (lét: valóság) és érték (kell: norma) közvetíthetetlen megkülönböztetéséből következően szükségképpen „értékidegen”. A jogpozitivizmus önmagában nem képes megindokolni a jog „helyességét”, ha ezt teszi, úgy természetjoggá válik, mert valamilyen formában a jog igazságosságára vonatkozó állításokat kell megfogalmaznia. Erre tekintettel az „érvényességi alap” kifejezés használata a jogpozitivizmus leírása során egyfelől eleve ellentmondást tartalmaz és félrevezető, ugyanakkor másfelől jelzi, hogy a „tény” fogalma csak értékvonatkozás, az „érték” fogalma csak tényvonatkozás alapján gondolható el és alkotható meg. Horváth szinoptikus jogelmélete ebből a belátásból kiindulva a funkciófogalom, s ehhez kapcsolódva a „funkcionális elhajlás”, illetve „funkcionális érintkezés” kifejezések bevezetésével tett kísérletet a probléma megoldására. Az a meggyőződés vezérelte, hogy a szinoptikus szemlélet hallgatólagos alapját (lehetőségfeltételét) jelentő funkciófogalom segítségével képes logikailag radikalizálni és megőrizni a kantianus-neokantianus dualizmust.

³¹ A természetjog érvényességi alapjának és igényének abszolút és egyetemes jellegére vonatkozó állítások nem tudományos tételek, hanem ideológiai igazolások, s mint ilyenek elleplezik az alap és igény eredendő történelmi-szociológiai relativitását és partikularitását, végső soron azt, hogy elválaszthatatlanok a pozitív jogtól.

és soha nem is volt abszolút, jogon túli (erkölcsi) érvényességi alapja. 2. A valóságban kizárólag versengő, kontingens, relatíve érvényes erkölcsi normák és értékálláspontok léteznek, amelyek a pozitív jog igazolására szolgálnak. 3. A jogelmélet megalapozási vitájában lehetetlen, tényellenessége folytán értelmetlen az érvényességi alap feltételezésének szükségszerűsége, annak abszolút-egyetemes jellege, illetve jogon túli minősége mellett érvelni. Azonban mindhárom állítás igazságra, azaz általános érvényességre tart igényt, ezzel abszolutizálja a tény-nézőpont és a relativizmus szükségszerűségét bizonyító érvelést. A természetjog relativizálása során a jogpozitivizmus abszolúttá, önmaga ellentétévé, azaz természetjoggá válik, aminek azonban nincs tudatában. A jogfogalom meghatározása során ezzel a szemantikai ténnyel számot kell vetni.

Az ideológiakritika tudásszociológiai módszerének szinoptikus alkalmazásával, azaz a két versengő álláspont funkcionális egyenértékűségének a feltételezésével, érvelési sémáik egybevetésével Horváth kimutatja az abszolutizmus-vád relativizmusát, illetve a relativizmus-vád abszolutizmusát, és megkísérli bizonyítani, hogy a kelsen-i jogpozitivizmus logikai tisztasága pusztán látszat. Egyfelől „immanens logikával, eltagadhatatlan és elalkudhatatlan dialektikával tör és vágyódik a természetjog tiszta eszméje felé”,³² másfelől az „erkölcsi értékrelativizmus egyik neme” és a szkeptikus relativizmus megannyi tünetét mutatja. A logizálás abszolutizáló és az etizálás relativizáló tendenciái feltételezik és kiegészítik egymást, így a kelsen-i jogpozitivizmus tulajdonképpen értelemben az etikai-metafizikai természetjog egyik leplezett változata, mivel a logizmus minden fajtája „a megismerő ember tipikusan és jellegzetesen etikai magatartásában”, metafizikai értelemigényében gyökerezik. „A megismerő ember a világban *értelmet keres*. S ha nem talál: akkor *értelmet magyaráz bele*, mert azt akarja, hogy a világ értelmes egész legyen. Szembeszökővé válik ez akkor, amikor – mint a kelsenizmus esetében – ez a megismerési, rendszerezési, egységesítő és leegyszerűsítő szenvedély elragadja a gondolkodót, aki most már a maga türelmetlen racionalizmusában nem hajlandó többé a megismerésnek semmiféle korlátját tisztelni.”³³

Horváth a kelsen-i etikai-metafizikai természetjog „nagy folyamrendszerének” három alapvető – logikai, szociológiai, politikai – irányultságát különbözteti meg. A *logikai* természetjog a hipotetikus alapszabályra épülő, az alapszabályból dedukált, logikailag zárt rendszer konstrukciójában, illetve a konstrukció igazságigényében, a logikai érvényesség abszolút jellegében mutatkozik meg. A *szociológiai* természetjog a jog kényszerrendként (államként), a jogszabály kényszernormaként való felfogásában válik nyilvánvalóvá. A jogszabály, mint jogtétel sémája olyan jogon túli fogalmakból (emberi magatartás, cselekvés, mulasztás, esemény, kényszer) épül fel, melyek jelentéstartalma Kelsen szerint „csak, mint tényálladék megy bele a jog szisztematikájába”. Következésképp a jog fogalmát, a jogot, mint kényszerrendet nem lehet tisztán jogászilag, jogimmanens módon definiálni, miként azt Kelsen teszi. Ezért a „jognak kényszerrendként való felfogása – és az arról folytatott vita, hogy a jog valóban kényszerrend-e, egyidős a jogról való gondolkodással – tipikusan *szociológiai tájékozódású ideológia*. Ennek a szociológiai természetjognak, ennek a jogfilozófiai

³² I. m. 215.

³³ I. m. 234.

empirizmusnak ugyanaz az etikai háttere, mint a szofisták hatalomideológiájának”.³⁴ A *politikai* természetjog a tiszta jogtan „szigorúan politikamentes” jog- és államfelfogásában jelenik meg. Horváth szerint azonban ez a jogállam felfogás egyáltalán nem politikamentes, mivel szerves része az autokratikussal szembeállított demokratikus politikai ideológia érvrendszerének, és konkrét reálpolitikai stratégiák igazolására szolgál. Mindent egybevetve a kelsenizmus radikális relativizmusa Horváth szerint etikailag, logikailag, szociológiailag, politikailag feltételezett és meghatározott „szkeptikus” természetjogi ideológia: a tiszta jogtan metafizikamentes tisztasága „hamis látszat”.

Ugyanakkor a kelsenizmus esetén nem pusztán egy konkrét jogi ideológiáról van szó, hanem az ideológiai önfelszámolás politikai logikájának a megértéséről. És ez Horváth döntő ellenvetése. Bár a kelsen jogpozitivizmus látványosan depolitizál, de ezzel csak leplezi immanens etikai-politikai célját, amely a demokrácia védelme és igazolása. Ez az oka annak, hogy miközben a természetjogi abszolutizmus megsemmisítésére törekszik, egyúttal önmaga felszámolásán is munkálkodik, mert nem képes immanens etikai-politikai céljának megvalósítására alkalmassá tenni a jogelméletet. Horváth dictuma szerint a „radikális relativizmus erőtlenné teszi a kelsenizmust a demokratikus természetjog alátámasztására”. Itt minden azon múlik, hogy a jogrendszer érvényességi alapját képező hipotetikus alapnormának mi határozza meg a tartalmát. A kelsen pozitívizmus ezt a kérdést „teljesen függőben hagyja” és „hallgat a hipotézis verifikálásáról”, mert előfeltevéseiből következően az alapnorma tartalma meghatározhatatlan. Ha a természetjog definiálja az alapnorma tartalmát, akkor az a pozitívizmus szempontjából pusztán fikcióvá válik, ha a pozitívizmus definiálja ezt a tartalmat, akkor ő maga válik természetjoggá, s teszi fikcióvá saját előfeltevését. A radikális relativizmus tehát ehhez a csapdahelyzethez, pontosabban az önfelszámolás logikájának ördögi köréhez vezetett. A körből való kilépés akkor lehetséges, ha a jogelmélet megalkotása során abból indulnak ki, hogy az alapnorma tartalmának, s ezzel a jog lényegének (!) meghatározása mindenkor igazolásra szoruló politikai döntéstől függ. Ezért csak az tud az alapnormának tartalmát adni, aki a jogelméletet valamilyen formában képessé teszi a politikai igazolásra, azaz feladja a megismerés és igazolás (akarás) szigorú elválasztását.

Az alapnorma tiszta formaként való hipotetikus meghatározásával Kelsen két elméletkonstrukciós hibát követ el: egyfelől *elméletileg* megszünteti a jogot, mint ismerettárgyat, mert a tartalom nélküli forma elgondolhatatlan, másfelől *gyakorlatilag* teljesen szabad utat enged a legkülönbébb természetjogi meghatározásoknak. „Ez az elhallgatás azonban egyszersmind egyértelmű a korlátlan tárgyelfogással. Az alapnorma tartalma semmi sem lehet pozitívista alapon; de minden lehet természetjogi alapon. És a tiszta jogtan a maga

³⁴ I. m. 236. [Kiemelés: Cs. K. L.] Horváth szerint a jog kényszerrendként való értelmezése, amit Kelsen a jog és állam azonosságának formulájával ír le, a jog leegyszerűsítő felfogása. A jog, mint a legfejlettebb társadalmi eljárás, nem egyszerűen kényszerrend (azaz állam), hanem a társadalmi objektívációk (gazdaság, harc, hatalom, tudás, eljárás) kölcsönös teljesítménykapcsolódásainak összefüggésében formálódó szabadságrend is, amely fejlődéstörténetileg fokozatosan háttérbe szorítja a jog kényszerelemét, az államot. A modern totális állam korszakában, 1934-ben megjelent *Jogszociológia* a következő feltevéssel, illetve előjelzéssel zárul. A történelmi állam, amely „elérte önnön beigazolásának határait” a szabadságrend kiteljesedése irányába haladó jogfejlődésben feloldódik, mondhatni: szociálliberális értelemben elhal. „A jog szupremáciájának elve minden bizonnyal a jogi kultúra ama csúcsát testesíti meg, mellyel e kultúra az államot már túlélte világba nyúl át.” (Horváth Barna: *Jogszociológia*. 359.)

szociológiai orientációjánál fogva mindent elismer jognak, ami a hatalom indexének megfelel... Az alapszabály nagykapuja tárva-nyitva áll az erősebb joga előtt éppúgy, mint az igazságosság előtt, a hatalom előtt éppúgy, mint a Ráció előtt, az autokrácia előtt éppúgy, mint a demokrácia előtt. Szigorú szkeptikus minta szerint elérkeztünk a „szembenálló dolgok” – a szembenálló természetjogok – „egyenlőerejűségének” felismeréséhez. Az elmélet „megtartóztatja önmagát”, hogy elérje a „tévedéstől való mentességet”. Ez politikailag annyit jelent, hogy az elmélet felmentést ad *minden* politikának: elismeri minden politikának egyforma természetjogát! Ez a *politikai nihilizmus*: ez a megvesztegethetetlen, becsületlen, szkeptikus jogfilozófiai relativizmus természetjoga!”³⁵

A jogpozitivizmus tehát nem lehetséges természetjogi előfeltevések nélkül, és megfordítva. A jogelmélet politikai nihilizmusa csak akkor kerülhető el, ha a jogpozitivizmust a természetjog, a természetjogot a jogpozitivizmus *immanens* értelmeként, azaz a jogi jelenség funkcionálisan egyenértékű megközelítéseiként fogják fel, ha a jogelméletet képessé teszik az alapszabály tartalmát képező helyes jog meghatározására, következésképp a politikai igazolásra. Ez az euroatlanti jogértelmezés alapproblémája, melynek helyes megfogalmazása és megoldása számára a szinopszis jelenti a vezérfonalat. Horváth szerint a jogértelmezés helyes teoretikus formája módszertanilag a versengő álláspontok szinoptikus összekapcsolásával, valamint a jogelmélet politikaira vonatkoztatott konstrukciójával, azaz a szinoptikus jogelmélet kidolgozásával alakítható ki.

(2) A második problémásíkot a szinoptikus elméletalkotás előfeltevésének és kiindulópontjának a meghatározása, a természet és norma – létezés (valóság: tény) és érvényesség (norma: érték) – megkülönböztetésének és kapcsolódásának az értelmezése jelenti.³⁶ Az elméletalkotás alapproblémája, hogyan lehet a jog „helyét” és fogalmát (keletkezését, rendeltetését, felépülését) meghatározni, ha a világ a természet és norma ontológiailag és logikailag áthidalhatatlan szféráira, illetve fennállásmódjaira tagolódik.³⁷ Tárgyi értelemben hol helyezhető el a jog, és hogyan ismerhető meg, ha egyrészt nem tekinthető kizárólag létező ténynek (azaz a valóság részének), mert értékelemek is szükségképpen adódtak vele, másrészt nem tekinthető kizárólag érvényes értéknek (azaz a normativitás részének), mert tényelemek is szükségképpen adódtak vele. A jog eszerint sem nem tény, sem nem érték, hanem „egyidejűleg” tény és érték. A kérdés az, hogyan lehetséges a tény és érték különbségének és együttlétezésének az elgondolása, ha Horváth, Kant és Kelsen követőjeként, a következő előfeltevésekből indul ki: (a) A létezés (tény) és érvényesség (érték) fennállásmódjai közvetíthetetlenek, a szintézis lehetetlen, a szinkretizmus elleplezi magát a problémát és tudománytalansága okán elutasítandó. (b) A megismerés tárgyát a megismerő alany, illetve a

³⁵ I. m. 242-243.

³⁶ Kelsen kiindulópontja nem filozófiai előfeltevésen, hanem a természettudományi és a normatudományi megismerésben konstituált tárgyak (természet/norma) megkülönböztetésének szemantikai tényén alapul. A lét és érvény, a tény (valóság) és érték (kell) további filozófiai megkülönböztetései ennek a szemantikai ténynek az értelmezései.

³⁷ A logikai áthidalhatatlanság állítása paradox abban az értelemben, hogy a létezés és érvényesség, tény (valóság) és érték (norma) megkülönböztetése logikailag, mint kontradiktórium (kizáró) ellentétként gondolható el, azaz nem állíthatók sem egymásról, sem a jogról külön vagy együtt.

megismerés módszere konstituálja. A tárgymegismerés során nem lehet feladni a módszertisztaság követelményét, mert ez a „harmadik” ismerettárgy feltételezéséhez vezetne és értelmetlenné tenné az első előfeltevést. A probléma megoldása, amely az elméletalkotás kiindulópontja és végeredménye: a jog sem nem tény (valóság), sem nem érték (érvényesség), hanem a kettő gondolati kapcsolata, amely az alany élményreflexiójában, mint gondolattárgy, illetve az eljárásban, mint jogi döntés, objektiválódik és racionalizálódik.

A szinoptikus jogelmélet kifejtésének Horváth munkásságában közelítőleg három fázisa különböztethető meg. Az első szakaszt a *Jogszociológia* megírása jelenti, amelyben a jogszociológia ismeretelméleti-módszertani megalapozásának, tudományelméleti igazolásának összefüggésében a reflexív módszerként meghatározott szinopszis jelenti a megoldást. A második (b) előfeltevés szerint módszerként csak a természettudomány és normatudomány módszere, ismerettárgyként pedig csak a tény és érték jöhet szóba. Egy harmadik ismerettárgy módszer hiányában nem konstruálható, következésképp csak a tényeket vizsgáló természettudományok és az értékeket vizsgáló normatudományok lehetségesek.³⁸ Így a jogszociológia vagy természettudomány, vagy normatudomány, a kettő szintézise nem lehetséges, mert akkor értelmetlenné válik az előfeltevés. A megoldást – s ezzel a kiinduló előfeltevések fenntartásával a jogszociológia, mint tudomány megalapozását – a szinoptikus módszer bevezetése garantálja. A szinopszis nem a megismerés, hanem a gondolkodás sajátos módszere, nem ismerettárgyakkal foglalkozik, hanem gondolattárgyakkal és e tárgyak lehetséges kapcsolataival, mint gondolati képződményekkel. A jog nem ismerettárgy, azaz sem nem tény, sem nem érték, sem nem a kettőből szintézissel egyesített valamiféle „harmadik”, mert „hiányzik a kapcsolat anyagának logikai egysége (ti. mert kontradiktórius ellentmondásban állnak! Cs. K. L.) és egységes törvényszerűsége. E kapcsolódás tárgyként értelmezve kettősség, azaz két tárgy, s nem egység”.³⁹

Ugyanakkor ehhez kapcsolódva azt állítja, hogy a világ két öntörvényű szférája között, a tény (lét: valóság) és érték (érvényesség: kell) szükségszerű világra vonatkozása folytán, lehetséges kapcsolódás („azonosság”) a funkcionális ekvivalencia és érintkezés formájában.⁴⁰ Ezt a

³⁸ A természettudományos megismerés tárgya, a valóság (természet), amely érzéki alogikus anyagból épül fel és generalizáló-magyarázó módszerrel közelíthető meg (tehető adottá), célja oksági törvényszerűségek megállapítása. A normatudományok tárgya a normakonstituáló érték, amely nemérzéki alogikus anyagból épül fel és a delegáció és beszámítás módszerével közelíthető meg (tehető adottá), célja normalogikai törvényszerűségek megállapítása.

³⁹ Horváth Barna: *Jogszociológia*. 104. Vagy másként: a jog kizárólag gondolati tárgy és gondolati képződmény, s mint ilyen a funkcionális szemléletben lehetőségessé tett kettős vonatkozás együttgondolása: értékre vonatkoztatott tény és tényre vonatkoztatott érték. A tény és érték egymásra vonatkoztatásának lehetőségét Horváth a neokantianizmus „vezéreszméinek” funkcionalista-fenomenológiai átértelmezésével teremti meg. Hasonlóképpen másik vezéreszmét, amely az alany megismerő, értékelő, akaró képességeit és az ebből következő teremtő-romboló aktivitását posztulálja. A társadalmi objektivációk elméletében a szinopszis a tudás képződésének, a tudásformák felépülésének szerkezeti elveként jelenik meg, az ideológia és utópia fogalom pár bevezetése jelzi az átmenetet a tudásszociológiai elemzés síkjára (vö. i. m. 302-323)

⁴⁰ Eszerint a szinoptikus jogelmélet arra irányuló fenomenológiai-tudásszociológiai kísérlet, hogy (a) megakadályozza a tényszerűség vagy a normatívítás nézőpontjának abszolutizálását, és ezzel összefüggésben (b) elkerülje a szinkretizmus vagy a dialektikus szintézis módszertani csapdáit. Horváth abból az előfeltevésekből indul ki, hogy a világ két szférája között a funkciófogalomban rejlő intencionalitás (társadalmi magatartás, illetve eljárás) jelenti az azonosságot és teremti meg az érintkezés kölcsönös lehetőségét. A világra vonatkozó két állítás felcserélhető, mert csak a tartalommal szemben közömbös formális-transzcendentális világfogalom (mint valami) alapján lehetséges elkerülni a „világon kívüliség” abszurd feltételezését.

specifikus, az „ugyanaz” értelmében felfogott reflexív-gondolati „azonosságot” Horváth a „kettős funkcionalitás”, illetve a „kölcönös funkcionális elhajlás” képleteivel ír le Kelsen elválasztási tételének radikalizálásával, amely a lét (tény) és kellés (érték) egymásból való levezethetlenségét, illetve egymásra való visszavezethetlenségét állítja.⁴¹ A lét és kellés saját öntörvényűsége és funkcionalitása⁴² azonban, mint azt a jog társadalmi-történelmi fennállása bizonyítja, nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy a két szférát egymás funkciójaként is – vagy másként: egymás kölcönös aktualizálásaként is – elgondolják. „Amde e szigorú öntörvényűséggel az még talán összeegyeztethető, hogy magát az öntörvényszerűséget a másik öntörvényszerűség funkciójának tekintsük. A lét öntörvényűsége csak az érvényességi kapcsolatokban állapodik meg, így tehát a kellés funkcióját jelenti, míg a kellés öntörvényűsége újra és újra egy meghatározott léthelyzetben horgonyozható le... Ha ez a kölcönösség fennáll, úgy minden létet az a kellés *képvisel* vagy *ábrázol*, amely által a lét megállapodik. S fordítva: minden kellést az a lét *képvisel* vagy *ábrázol*, amely által a kellés láthatóvá vagy realizálhatóvá válik. Amennyiben minden kellés „valamely létre irányuló kellés”, s fordítva, minden lét „valamely kellésre irányuló lét”, akkor az *elhajlás* csupán az öntörvényű eltolódásnak a másik öntörvényűségében való *tükröződését* jelenti... A kellés törvényszerűsége csak annyiban „hajlítja el” a létet, amennyiben valamely lét által képviselt, tehát amennyiben *láthatóvá vált, átélték és felfogták*... Következésképp az elhajlás nem a tárgyias világ fenoménje, hanem kizárólag a „látás”. A tárgyias öntörvényűségek szigorúan a saját pályájukat követik.”⁴³

Ezen a ponton Horváthnak nemcsak előfeltételeznie, hanem kiindulópontként tételeznie is kell a jog társadalmi-történelmi létezését, illetve fennállását.⁴⁴ A jogelméleti reflexió ugyanis csak a gondolati képződmény struktúráját, a kölcönös szelekciónak a specifikus módját, azt a folyamatot (műveleti módot) teszi érthetővé, ahogyan a társadalmi magatartások tényleges végbemenetelében a természet és a normativitás szférái bevonódnak a jogba. Itt elsősorban a szinoptikus megközelítés modernitás szellemtörténeti helyzetéhez kötődő „felfedezésének” első lépéséről, a tárgy-probléma elgondolhatóságáról, a jog konstitúciójának a leírásáról van szó, nem pedig annak megismeréséről, ahogyan a természet és norma komplexitása szelektív módon, társadalmilag és történelmileg bevonódik a jog szerkezetébe. „Alapjában véve tehát nem a lét a kellés révén, vagy fordítva, a kellés a lét révén, hanem a tárgyilag kettéhasított gondolati képződmény „hajlítódik el” önnön struktúrájában egyszer a lét által, másszor pedig a kellés által. Tisztában kell lennünk azzal, hogy a tárgyilag kettéhasított képződménynek a lét, illetve a kellés törvényszerűségétől való elhajlása nem tárgyias, hanem reflexív struktúrafenomén. A „látás”, a perspektíva jelensége.”⁴⁵ A perspektivikus látás a funkciók ekvivalenciája, érintkezése (elhajlás) és egyensúlyuk feltevése alapján a két funkció

⁴¹ Vö. Hans Kelsen: Die Rechtswissenschaft als Norm- oder als Kulturwissenschaft.

⁴² Semmilyen okozat nem következhet értékből, csak okból, semmilyen kell (norma) nem következhet okból, csak értékből. A két funkcionalitást – mint az ok és okozat, illetve alap és következmény megkülönböztetéseiben felfogható szerkezeti törvényszerűséget – nyelviileg kifejező ítéletek logikailag kizárják egymást: valamely tény állítása (x fennáll/x nem áll fenn) mindig okságot, valamely norma (kell) állítása (y érvényes/y nem érvényes) mindig értékvonakozást aktualizál, de egyik a másikat sohasem.

⁴³ Horváth Barna: *Jogszociológia*.109-110.

⁴⁴ A „létezik” kifejezéssel a lét (valóság), a „fennállás” kifejezéssel a kell (érvényesség) együttes nézőpontjából állítjuk, hogy a jognak a szinoptikus elmélet kifejtését megelőzően valamilyen módon és formában adottnak kell lennie „tárgyként”, hogy problémaként egyáltalán elgondolható legyen!

⁴⁵ I. m. 110.

együttlátását jelenti a tényállítás és értékállítás logikai formáiknak elgondolásban. Ez teszi lehetővé a lét (valóság) és kellés (érvényesség) reflexív egymáshoz rendelésének és egymáson való szelektálódásának az elgondolását, mint a jogtudományi megismerés feltétele. „A jogszociológiának önkényesen szelektált természettel – *meghatározott társadalmi magatartással* – és önkényesen szelektált normával – *amely e magatartás által válik láthatóvá és realizálódik* – van dolga. Nem egy, hanem *két tárgyat* vizsgál. De nem annyira az a lényeges számára, hogy e tárgyakat a maguk öntörvényűségükben ismerje meg, mint inkább az, hogy „ezen természetnek erre a normára irányuló” funkciója szerkezetének a mélyére hatoljon.”⁴⁶

A módszer-problémára való áttérés összefüggésében Horváth világossá teszi, hogy itt két elemi magától értetődésről, egy „őseredeti kapcsolódás”, illetve a mindennapi jogász munká gyakorlatának módszerré szerveződéséről van szó.⁴⁷ A jogszociológia nem hoz létre a természet- és normatudomány tárgyaitól elkülönülő saját specifikus ismerettárgyat. A tárgykonstitúció „nem a jogszociológia specifikus teljesítménye, s nem is a specifikusan jogszociológiai módszer funkciója. Hiszen ez utóbbinak egyáltalán nem tárgyat, hanem pusztán reflexív *gondolati képződményt* kell létrehoznia. Ily módon a jogszociológia módszere nem a *megismerés*, hanem a *gondolkodás módszere*. A természetén és normán túlmenően tárgyas tudás nem hódítható meg sem a jogszociológia, sem bármilyen más tudomány révén... A jogszociológia módszere ekképpen pusztán a *természettudományi és normatudományi módszer alkalmazásának speciális technikája*, amely e két módszer működtetésének egymásra vonatkozó megfigyelésében konstituálódik. A jogszociológia módszere így módon a lét és a kellés *funkcionális látásának* módszere, röviden: a *módszerek* módszere. Nem terjeszti ki a megismerést, nem hódítja meg az alogikus új területét a logikai megismerés számára, hanem csupán abban segít, hogy a már tárgyilag meghódítottat, az öntörvényűségében felismertet – saját öntörvényűségének álláspontját tekintve: önkényes – *gondolati kombinációk* egymásra vonatkoztatása révén, gyakorlati alkalmazhatóságában világítsa meg. A jogszociológia módszere a tárgyas szétagolása és a heterogén tárgyas elemek egyesítése révén kíván megragadni egy olyan *gondolati képződményt*, amely az erre irányított látás által és csak benne él. Nem *áll* a megismerés *útjában*, hanem csupán a *gondolkodás előtt lebeg*.”⁴⁸ A jogot nem lehet a tényből és az értékből összeilleszteni; a funkcionális ekvivalencia és érintkezés feltevése azonban megengedi, hogy a tényeket *értékeljük* és az értékeket *pozitívaljuk*, vagyis a tényt

⁴⁶ I. m. 112.

⁴⁷ A természet és norma világterületei között semmilyen értelemben nem áll fenn tartalmi megfelelés, mint Kelsen állítja, „hanem arról az őseredeti kapcsolódásról van szó, amely akkor jön létre, ha bizonyos normák meghatározott valóságokon mintegy lánggra lobbannak, azaz *releváns*sá válnak. S ugyanerről az őseredeti kapcsolódásról van szó akkor is, ha természet bizonyos részei meghatározott normák által *érintettek* lesznek”. (Horváth Barna: *Jogszociológia*. 105.) A Horváth által idézett jogesetek annak paradigmái, ahogyan a „jogérzék” és az ezen alapuló bírói döntések megváltoztatják, azaz „létfunkcionálisan elhajlítják” a normalogikát. „E jogérzék a teljes léthelyzet történetileg és végső soron a természettörvény által feltételezett funkciója.” (I. m. 107.) „A napi jogász tevékenység során – a jogeseteknek a jogtételek alapján történő megítélésében – ugyanazon módszertani nehézségen kell úrrá lenni, mint a jogszociológiában. A jogtétel és jogeset korrelációjának mikroszkopikus esete felől tekintve felgöngyölíthető a jogi érték és jogi valóság, a kellés és lét, a norma és természet egész problematikája. Ez a mikroszkopikus eset tartalmazza a létre irányuló kellés problémáját. Már a legegyszerűbb szubszumpcióban is benne rejlik a módszerek egymásra vonatkozó gondolati aktus. Az a kérdés, hogy ennek a jogesetnek a *léte* és ama jogtétel jogtétel *kellése* egymáshoz rendelhető-e... módszerét tekintve azonos azzal a jogszociológiai kérdéssel, amely a jog gondolati képződményének, a jogi valóságnak és jogi értéknek a társadalmi és történelmi összefüggésére vonatkozik.” (I. m. 119.)

⁴⁸ I. m. 113-114.

értékessé, az értéket ténylegessé tegyük. Így lesz a jog értékes tények, azaz *jogesetek*, és pozitív értékek, azaz *jogtételek* gondolati (szinoptikus) kapcsolata, amely a jogban, mint legfejlettebb eljárásban intézményesül. Ezért a szinoptikus módszer előfeltevései, különösen az „ismerettárgy rangjától való megfosztás”, nem lefokozzák a jogtudomány ismeretigényét és megismerési teljesítményét, hanem megalapozzák és kiteljesítik.

A funkcionális-perspektivikus látásként felfogott szinopszis fejlődéstörténetileg értelemszerűen a tudás társadalmi objektívációjában szerveződik módszerre: „A létre és kellésre, a természetre és normára, a többi objektíváció valóságára és értékére vonatkozó tudás annyiban bizonyul a szinoptikus képződmények kötőanyagának, amennyiben e tudás közvetítésével megy végbe a valóság és érték egymásra vonatkoztatott szelekciója. A lét és kellés tehát tudatosulásuk mértékében jut be a képződménybe. A normaalapok és okok a tudás számára való láthatóságuk határán belül határozzák meg a szinoptikus képződményt, de maga ez a láthatóság az alapok és okok – még ha nem is egészen adekvát – funkciója is egyben.”⁴⁹

A tudásobjektíváció kettős – tudásszociológiai és fenomenológiai – értelemben jelent szinoptikus közvetítést, amely a harmadik mozzanatban való feloldódás (aufheben) nélkül teremti meg a megkülönböztetés egységét. (a) A tudás egyidejűleg kötődik a gazdaság, harc, hatalom mindenkori konstellációja által meghatározott *léthelyzetek*hez és az adott helyzetben a cselekvők rendelkezésre álló aktualizálható *érvényességtartalmak*hoz. Ez a kettős kötődés a különböző *eljárásformák*ban lehetővé teszi a tények és értékek egymásra vonatkoztatott szelekcióját. Az eljárásban, mint „előre meghatározott mintákhoz igazodó magatartásokban”⁵⁰ létrejön az egység, de nem szűnik meg a megkülönböztetés! (b) A tudás az érző, akaró, értékelő, megismerő szubjektum tudatában eredendően *élményformában* van adva, amely azáltal, hogy „akaratilag és érzelmileg hangsúlyozott élményaktusban megjelenik egy *tárgy*”,⁵¹ lehetővé teszi az alany és a tárgy kapcsolódását, a kapcsolódás fogalmi-megismerésszerű reflexióját: a megfelelés (ismeret), illetve a nem megfelelés (tévedés) megkülönböztetését. Az élményben létrejön az egység, de nem szűnik meg a megkülönböztetés! A tény és az érték funkcionális kapcsolata ily módon az élményreflexióban jön létre fogalomalkotás, illetve fogalmak logikai elemzése révén, azaz a jog, mint gondolattárgy (reflexív gondolati képződmény) nem egyszerűen intencionális tudattartalom, ez pszichologizmus lenne, hanem *tudásforma*.

Horváth úgy látja, hogy Fritz Sander tiszta jogszociológiája, amely a jogot nem természetként, és nem normaként, hanem tisztán pszichikai aktusok által konstituált tudattartalomként (tudati adottságként) fogja fel, félreérti a jogi jelenséget. „Ha Sander felfogásában megalapozóként

⁴⁹ I. m. 301-302.

⁵⁰ Horváth Barna: *A jogelmélet vázlatja*. 21-22. A jogban, mint legfejlettebb társadalmi eljárásban, a jogalkotásban, jogalkalmazásban különösen nyilvánvaló, hogy a jog nem redukálható sem „az előre meghatározott mintára” (norma: érték), sem a mintát aktualizáló konkrét magatartásra (valóság: tény).

⁵¹ I. m. 302. Az élményaktusban aktualizált tárgy a reflexióban, az élmény tudatosulásában a képzet és fogalom megkülönböztetése. Közvetítés nincs, de lehetséges kapcsolat. Kelsen magyarázata, mely szerint „bár a lét és az érvény egymást kizáró gondolkodási formák, mégis lehet *közös tartalmuk*”, hibás, mert „amit közös tartalomnak mond, az merő léttartalom”. Rickert magyarázata, mely „szerint az *alany értékelő állásfoglalásának benne rejlő értelme* kapcsolja össze a tényt és az értéket”, helyesebb, mert csak az alany által végrehajtott aktusok (elgondolás-értékelés, azaz kiválasztás) tárgyai, vagyis a fogalmak képezhetik a közös tartalmat (vö. i. m. 96-97.). A *funkció* a két saját törvényszerűséggel bíró világterület struktúrájának aktualizását leíró fogalom, a funkcionális azonosság és érintkezés kifejezések a csatlakozóképesség jelölésére szolgálnak.

nem a lét vagy a kellés jön tekintetbe, hanem „az intencionáló mozzanatok” számára való *tudat* – amiben egyébként az a helyes belátás jut érvényre, hogy a természet és norma minden bonyodalma a *szubjektivitás* számlájára írandó – akkor felvetődik a kérdés: ez a tudat vajon a lét vagy a kellés birodalmába tartozik-e? Ha minden tudatos, de csak a tudatos reális, akkor ez a tudatos végül is már nem lehet maga a tudat. Itt azonban mégis úgy tűnik, hogy Sander a *pszichologizmus*nak hódol, holott könnyen eljuthatott volna a lét és kellés kölcsönös funkcionalitásának a felismeréséhez. Ugyancsak nem jut el a szinopszishoz sem, mert a jogban csak *egy tárgyat* kíván megismerni. A reflexív képződmény struktúrájában nem látja a kauzális és az axiológiai módszer összeegyeztetlenségét, és azt, hogy ennek ellenére ezek egymásra vonatkoztathatók és a gondolati képződmény struktúrájában bevonhatók. Így nem jut ennek a látásmódnak és gondolati képződménynek azon törvényszerűségeihez sem, amelyek csak a természet, illetőleg a norma törvényszerűségéből, valamint a két módszert egymásra vonatkozó gondolkodás technikájából teremthetők meg.”⁵²

A „tisza” jogszociológia elnevezés arra utal, hogy az intencionális élmények lényegszerkezetének leírásaként felfogott szociológia pusztán fenomenológia, azaz a tudattapasztalat megismerésére korlátozott tudomány, amely nem tud mit kezdeni a jog társadalmiságának és történelmiségének a tény- és értékszerűségével. Ez Horváth számára ez éppolyan egyoldalúságot jelent, mint Kelsen normativizmusa. Feltevésünk szerint e két egyoldalúságot (abszolutizálást) Mannheim Károly tudásszociológiai nézőpontjának a bevonásával törekszik korrigálni és egyensúlyba hozni. A jog ily módon, mint a tudásobjektíváció elemzése bizonyítja, csak szigorúan fenomenológiai és tudásszociológiai értelemben tekinthető gondolatárgynak, illetve reflexív-perspektivikus gondolati képződménynek.

Itt érdemes közbevetőleg felidézni az önéletrajznak egy passzusát, amelyben Horváth visszatekintve azt írja, hogy a jogelméletet szociologizálását lehetővé tevő szinoptikus megközelítés döntő indítékát a tiszta jogtan, pontosabban a Hans Kelsen és Fritz Sander vitája szolgáltatta. „Mikor elolvastam Sandert és vitáját Kelsennel, abban a pillanatban megtaláltam azokat a szempontokat, amelyek a jogelmélet problémái között eligazítottak.”⁵³ Kelsen szerint a jog tiszta norma, azaz hipotetikus ítélet és értelmezés, Sander szerint tiszta szellemi tény, azaz tudattapasztalat és eljárás. Mint írja, a tiszta jogtan és a tiszta jogszociológia vitájából vált világossá számára, hogy a jogelmélet alapproblémája a tény (valóság) és érték (norma) viszonyának értelmezésében, az újkantiánus filozófia vezéreszméinek jogelméletileg megfelelő alkalmazásában rejlik. „A jog nem tiszta norma, ahogyan Kelsen gondolja, sem tiszta tény (ti. ahogyan Sander gondolja), hanem örökös vonatkoztatás tényektől normákhoz és normáktól tényekhez. *A jog a dolgok egy szemléletmódja. A jog ideológia.*”⁵⁴

Az önéletrajzból származó szöveghelyen Horváth korrigálni látszik a *Jogszociológia* álláspontját, mely szerint a jog a „tudás” objektívációformájában, az ideológia és utópia kettős, kapcsolódó értelemsíkjain van adva az átélés, az elgondolás és megismerés számára. Itt ugyanis

⁵² Horváth Barna: *Jogszociológia*. 127.

⁵³ Horváth Barna: *Forradalom és alkotmány*. 86.

⁵⁴ I. m. uo.

azt állítja, hogy az ideológia fogalma jelenti a tény (valóság) és érték (norma) együttlátásának, illetve együttgondolásának alapformáját.⁵⁵

A jogszociológia, igazodva a gondolkodás és megismerés kanti megkülönböztetéséhez, a funkcionális-perspektivikus látásként felfogott szinoptikus módszer kidolgozásával egyfelől a jogtudományi megismerés lehetőség-feltételeit határozza meg, másfelől a tudás-objektívációban adott jog, mint „tárgy” elsődleges és teljes leírását is nyújtja, különböző részelméletek formájában.⁵⁶ A jog tudományelméletét és tárgyelméletét értelemszerűen a szinopszis kapcsolja össze, mivel a jog tág értelemben felfogott megismerésnek és a tárgynak egyaránt szinoptikus a szerkezete.

(3) A harmadik problémásíkot a jogszociológiának eljárási jogelméletté való továbbfejlesztése jelenti *A jogelmélet vázlatában*, amelynek keretében Horváth kidolgozta a joghelyzetek elméletét. Ez a mű képezi a szinoptikus jogelmélet kidolgozásának második szakaszát, itt teszi nyilvánvalóvá alapvető invencióját és teoretikus törekvését, amely a tiszta jogtan szociológiai jogelméletté alakítását jelenti. Azonban Horváth már a *Jogszociológiában* egyértelműen jelzi, hogy Kelsen szociológia-kritikája leleplezte a „szociológia normatív tendenciáját”, s implicit módon azt a törekvést fejezte ki, hogy „a társadalmat normarendszerként felfogva *normatív fordulatot* adjon a jogszociológiának.” Ez szerint kézenfekvővé teszi azt a feltevést, „hogy a tiszta jogtan maga nem más, mint normatív jogszociológia”.⁵⁷ Egyrészt mert „a társadalmat a joghoz hasonlóan normarendszerként fogja fel, s ezzel a jogot és az államot nyíltan a társadalom részének tekinti”, másrészt mert „azonosítja a transzcendentális természetjogot és a kritikai jogpozitivizmust”, amiben kifejezésre jut a jogszociológia alapvető módszertani belátása: a természet és norma, lét és kellés szigorú megkülönböztetése és funkcionális kapcsolata, valamint ennek módszertiszta leképezése. Harmadrészt, mert csak a naturalista (kauzális-explicitív módon eljáró) szociológiát utasítja el, nem pedig magát a szociológiát.⁵⁸

A különbség a jogelmélet fogalmainak formális és transzcendentális jellegének felfogásában van. Horváth szerint a tiszta jogtan lényegfogalmai (alpnorma, jogtétel, jogi feltétel, jogkövetkezmény, feltételes kényszeraktus, beszámítás, delegáció), szemben Kelsen értelmezésével, nem transzcendentálisak, hanem pusztán formálisak. A tiszta jogtan és a jogszociológiai viszonyának a megértéséhez, állítja, szigorúan el kell egymástól választani az általános fogalmak két típusát. A „transzcendentális” kifejezéssel jelölt általánosság egyfelől a tartalom nélküliként felfogott formálisat, másfelől a tapasztalattól függetlent, az a priori jelöli. Az a priori általánossággal bíró fogalmak megelőzik és lehetővé teszik a tapasztalatot, azokat a

⁵⁵ Az ellentmondás feloldását az ideológia tág és szűk fogalma közötti különbségtétel jelentheti. Eszerint az ideológia tág fogalmával Horváth, a kifejezés eredeti jelentésnek megfelelően, magát a szellemet, az értelemmel bírót jelöli, a szűk fogalom pedig megfelel a hamis.

⁵⁶ Horváth a *Jogszociológia* első részében tudományelméleti nézőpontból a jogszociológia ismeretelméleti-módszertani problémáit tárgyalja, és meghatározza a jogszociológia tárgyát, módszerét, tudományrendszeri helyét. A mű második részében társadalomelméleti nézőpontból a jog társadalmi területekkel való kapcsolódásának összefüggésében a jog fogalmát fejti ki, amelyet a jog, mint legfeljettebb társadalmi eljárás” formulájában összegez.

⁵⁷ Horváth Barna: *Jogszociológia*. 115.

⁵⁸ Vö. uo.

feltételeket írják le, amelyek által a tapasztalat egyáltalán lehetséges. A tartalom nélküli fogalmak, mint például az építmény a híd és a ház fogalmaihoz képest, vagy a növény és az állat fogalmai a botanikában, a zoológiában, vagy az ember fogalma az antropológiában, pusztán formális általánossággal rendelkező tapasztalati fogalmak. A növény, az állat, az ember általános fogalmainak jelölete tapasztalailag nem azonosíthatók, hasonlóan a jog fogalmához a jogtudományban. Ezek szerinte a tapasztalatot elhatároló *előfeltételfogalmak*. „A tapasztalaton belül a részterületek határán nem transzcendentális, hanem csak általános tapasztalati fogalmak találhatóak.”⁵⁹ A tiszta jogtan általános fogalmai ilyenfajta előfeltételfogalmak, amelyek, ha transzcendentálisként is fogják fel, csupán a szociológiai megismerés szempontjából rendelkezhetnének transzcendentalitással, mint a tartalmában tetszőlegesen és korlátlanul megváltoztatható pozitív jog feltételei. Ily módon az alpnorma „tartalmilag” mindig konkrét társadalmi-történelmi tényekhez kötődik, azaz lehetővé kell tennie: (a) a jogelméleti megismerés anyagának pozitív jogként, azaz ismerettárgyként való megragadását;⁶⁰ (b) az alpnorma segítségével rekonstruált jogrend és a jogrend által szabályozott „társadalmi” életviszonyok megfelelését; (c) általában a történelmi-politikai valóság objektív jogként való megragadhatóságát. Horváth ennek megfelelően magát Kelsent idézve állítja, hogy az alpnorma egyszerűen „*a hatalom joggá való transzformációját*” jelenti.⁶¹

Horváth amellett érvel, hogy Kelsen beszűkíti a színopszis problémáját azzal, hogy „azonosítja a jogi értéket a jogi normával, a jogi valóságot pedig a tényállással... Számára a jogi norma az *egész* jogi értéket, a tényállás pedig az *egész* jogi valóságot jelenti... a jog csak a jogi norma és a tényállás szinoptikájában, csak „valamely létre irányuló” specifikus „kellés”-ként létezik. A lét-pont a *tartalomban* rendelődik a kellés-ponthoz.⁶² A transzformáció *nem átváltozást* jelent, hanem a létnek a kellésben, s fordítva, a kellésnek a létben való *leképezését*, azaz *a lét és kellés egymáshoz rendelését* (Kiemelés: Cs. K. L.)... *jogászilag* a jogi valóság csak tényállásként, a jogi érték csak jogi normaként képezhető le, ítélhető meg helyesen.”⁶³ Ennek következtében a jogi norma és tényállás egymáshoz rendelésén (szinoptikáján) kívül eső valóság és érték problémája – amit Kelsen előfeltételez ugyan, de az elméletalkotás kiindulópontjaként elutasít – értelemszerűen kikerül a tiszta jogtan látóköréből, és így nem vet számot a jogkeletkezés dinamikus társadalmilag-történelmileg feltételezett folyamatával, amelyben „mindig más és más valóságok válnak folyamatosan tényállássá és mindig más és más értékek jogi értéké. E folyamat során az egymáshoz rendelt struktúra az új tényállások bevonása és a normajelentések átalakulása révén gördül tova.”⁶⁴ Kelsen egyáltalán nem követ el elméletkonstrukciós hibát azzal, hogy azt állítja: a normatartalom mindig valóságtények leképezése. Ellenkezőleg. „A

⁵⁹ I. m. 138-139.

⁶⁰ Itt arról van szó, hogy a szubjektív értelem által vezérelt aktusok – a legkülönbözőbb motívumok által meghatározott szociális cselekvések – tapasztalati teljességéből el kell különíteni az aktusoknak ismerettárgyként szolgáló osztályát, azaz ki kell válogatni azokat az aktusokat, amelyek egyfelől a joggá válás szubjektív igényével lépnek fel, másfelől „ténylegesen” jogi aktusokként azonosíthatók.

⁶¹ I. m. 139.

⁶² Bár a tartalom jelenti a közös vonatkozási pontot a lét és a kellés között, azonban a tartalom semmilyen vonatkozásban nem specifikus a kellésforma számára, amelyet Kelsen transzcendentális formaként nem pusztán *előfeltételez* (voraussetzen), hanem „megindokolhatatlanként, levezethetetlenként, szuverénként, abszolútként *tételez* (setzen)” (vö. i. m. uo.) [Kiemelés: Cs. K. L.]

⁶³ I. m. 139-140.

⁶⁴ Uo.

tiszta jogtan fogalmi apparátusa... a szinoptika különös *hozzárendelési sémájaként* jelenik meg. E séma megengedi a létfunkcióként felfogott normának – mivel ez a léttartalommal megegyező tartalom formája – és kellésfunkcióként felfogott létnek – mivel ez kelléstartalom, kellőként tételezett lét – az egymáshoz rendelését. A szinopszis valóságát az együttszemlélt *egyenértékűségén és egyensúlyán* nyugszik. Kelsen azért őrződik meg meg ez az egyensúly, mert egyfelől elutasítja azt, hogy „a pozitív jogban csupán léttények komplexumát lássák”,⁶⁵ másfelől pedig alpnormájának tartalmát a történeti anyaghoz igazítja.”⁶⁶

A két világterület egyenértékűségét és egyensúlyát a tiszta jogtan két elméleti döntéssel képes fenntartani. (a) Az egyik az, hogy Kelsen számára a jog normativitása nem pusztán ideológia, azaz nem a társadalmi-történelmi tények – azaz a szociálisan cselekvők szubjektív érvényességi igényeinek – mechanikus másolata. A jog normativitása nem a tények idegen, hanem a normák saját logikájának engedelmeskedik. Kelsen tehát a normalogikát – mely szerint norma csak normából keletkezhet az alap és következmény hozzárendelési sémájának megfelelően – nem fokozza le pusztán normatív ideológiává. (b) Az alpnorma előfeltételezése eleve meghatározott posztulátumok érvényességét implikálja, illetve meghatározott posztulátumok elfogadásán nyugszik. Horváth az „értelmes rend, ellentmondásmentesség, törvény iránti hűség, érdekkiegyezés, kompromisszum, egyensúlyi állapot, békerend” posztulátumait idézi Kelsentől, amelyek azt bizonyítják, hogy az alpnorma feltételezése nem történeti tények pusztán másolata és nem is pusztán hipotézis, hanem „a történeti anyagból való *kiválasztás*”,⁶⁷ azaz értékvonakozású szelekción alapuló döntés.

Horváth mindezek alapján állítja, hogy „a tiszta jogtan értelmezhető és megérthető szinoptikus jogszociológiaként”.⁶⁸ A kérdés az, hogy mi a különbség a két pozíció között. A választ az transzcendentalitás értelmezésével adja meg. „E hozzárendelési sémában kizárólag a norma és a természet tisztán logikai formája transzcendentális, tehát olyan valami, ami a jog szempontjából nem specifikus. Ellenben az, ami specifikus, vagyis a hozzárendelés különös sémája, nem transzcendentális, hanem csak szinoptikus. A kellés és a lét logikai formájának kölcsönös funkcionalitást lehet ugyan transzcendentálisnak nevezni, de a jogi érték és a jogi valóság specifikus egymáshoz rendelését nem. Ez ugyanis a tapasztalatot nem feltételezi, hanem előfeltételezi. Ez a tapasztalat a jog társadalmiságának tapasztalata. A joglogika, mint normalogika nem transzcendentális, hanem társadalmi vagy történelmi logika.”⁶⁹

A jogelmélet vázlatának a Bevezetésében Horváth explicitté teszi alapvető invencióját és teoretikus törekvését: a tiszta jogtan szociológiai jogelméletté alakítását. Ezzel Horváth Barna jogszociológiáját Hans Kelsen tiszta jogtanának pandanjaként fogja fel: „Az eljárási jogszemlélet lényege az a gondolat, hogy a jog nem merő tétel (norma), és nem merő tény (faktum), hanem a kettő kapcsolata, elvont magatartásminta és ennek megfelelő tényleges magatartás. E kettőnek a gondolati kapcsolata az eljárás: s a társadalmi eljárás a jog felső fogalma. Az eljárási jogelmélet azt véli, hogy a jogot, mint a legfejlettebb társadalmi eljárást

⁶⁵ Hans Kelsen: Die philosophische Grundlage der Naturrechtslehre und des Rechtspositivismus. 64.

⁶⁶ Horváth Barna: *Jogszociológia*. 167.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ I. m. 140.

⁶⁹ I. m. 141.

lehet definiálni. Ezzel az állásfoglalással a *Vázlat* a tiszta jogtan egyoldalúságából akar kiszabadulni anélkül, hogy annak értékes módszertani eredményeit érintené. A tiszta jogtan merőben normatív jogszemlélete számára ugyanis a tények mindig csak, mint normatartalmak jönnek tekintetbe. Hogy ezt a transzponálást a tiszta jogtan képes keresztül vinni, abban kétségkívül nagyszabású következetesség van... tehát abban, hogy a tiszta jogtan nem ismer más tényt, mint olyat, amely jogtételtartalommal lényegül át.”⁷⁰

A szinoptikus jogelmélet kidolgozásának harmadik szakaszát az emigrációban született *Field Law and Law Field* című írása jelenti. Amikor a valóság új tudományos konstrukcióhoz igazodva a fizikai mezőelmélet integrációjával kísérletet tesz az elmélet továbbfejlesztésére, a vonatkozási pont továbbra is a tiszta jogtan maradt. „A jogot egyidejűleg normaként és tényként tárgyaló szinoptikus módszer álláspontját abban az időben képviseltem, amikor a kauzális módszer és az ennek megfelelő ellentétes normafogalom még elfogadott volt. Ekkoriban arra tettem kísérletet, hogy egyfajta *intellektuális fotómontázzsal* áthidaljam a norma és a természet közötti, ellentétként felfogott szakadékot. Ez a módszer a jogi szabályokkal kapcsolatban az *esetre* helyezte a nagyobb hangsúlyt. Bár kicsi, de jelentős különbség, hogy míg Kelsen jogtudománya, első könyvének alcíme szerint, a jogszabály elméletéből fejlődött ki, az enyém ehhez képest a jogeset elméletéből. Ezt a különbséget kétségtelenül az a tény határozta meg, hogy az osztrák jogi gondolkodás túlnyomóan az *írott jog* foglalkoztatta, ezzel szemben a magyar jogi gondolkodás döntően az íratlan jogra, a szokásjogra, az *esetjogra* összpontosított.”⁷¹ A Kelsenhez kapcsolódás dokumentálja a Kommentár Kelsenhez című írás is. „Ahogyan a Tiszta Jogtan kapcsán a jogtudományi gondolkodás újabb áramlatai kifejtik véleményüket – legyen szó akár az elmélet érvényes kritikájáról, akár a jogi gondolkodás független, új irányairól –, úgy kerül Kelsen e kimagasló teljesítménye egyre élesebb megvilágításba. Itt e gondolatoknak csupán ama néhány irányát tudom tárgyalni, amelyek kiváltképp alkalmasak arra, hogy a mai elméletekre, mint egyfajta „Kelsennel folytatott párbeszédre” tekintsünk. E „párbeszéd” célja, hogy Kelsen tanítását egy tágabb értelmezési keretbe integrálja.”⁷²

III. Kritikai racionalizmus

Horváth Barnát a „lényeg” megjelenésének vagy elrejtőzésének rejtélye, illúzió és valóság, utópia és valóság viszonyának kérdése nem csupán elméletileg foglalkoztatta, hanem konkrét életproblémái megoldásának és világnézete érvényes megfogalmazásának a szintjén is. Ily módon érdeklődése megkerülhetetlenül gyakorlati is volt, mint minden olyan filozófusé, aki a modernitás feltételei között vállalkozott arra a reménytelennek tűnő kísérletre, hogy a filozófiát (és a tudományt) egy olyan életformalehetőségként élje át és gondolja el, amely képes értelmesen megindokolni és érvényesen szabályozni életvitelét hivatásában, köz- és magánéletében egyaránt. Kísérlete éppen ezért arra is irányult, hogy az elméleti és gyakorlati

⁷⁰ Horváth Barna: *A jogelmélet vázolata*. 7.

⁷¹ Horváth Barna: *Mezőtörvény és jogi mező*. I. Ford. Rigó Anett. Szerk. Cs. Kiss Lajos. *Jog Állam Politika* 2009/1, 143; Horváth Barna: *Mezőtörvény és jogi mező*. II. Ford. Rigó Anett. Szerk. Cs. Kiss Lajos. *Jog Állam Politika*, 2009/2, 131-151.

⁷² Barna Horváth: *Comment on Kelsen*. *Social Research* 1951/18 313., 313-334.)

tudást, mint életbölcsséget a világ rendelkezésre bocsássa filozófusként, tudományos kutatóként és oktatóként, valamint a kor hívásának engedelmessé a magyar politikai hagyomány demokratikus megújulását támogató szakértőként és politikusként.

Ezért nem lehetett közömbös számára a következő, egymással elválaszthatatlanul összefüggő kérdések feltevése. Hogyan és milyen értelemben lehetséges egyáltalán tudás? Hogyan és milyen értelemben lehetséges végső világnézeti és politikai állásfoglalásokat megindokolni a varázstalanított modern világban, amely már nem hisz az örökérvényű, megváltozhatatlan racionalista dogmák és értelemszerkezetek egyeduralmában, s amelyben minden tudásforma létezőttsége és eredendő partikularitása, egyoldalú, *korlátozott világperspektívától való függősége* magától értetődővé vált.⁷³ Horváth Barna számára azonban e magától értetődőség paradoxonnal terhes, azaz egyáltalán nem magától értetődő. A helyzet tudatosításának eszköze, kifejezője és közvetítője ezért csakis egy újfajta gondolkodási mód és beállítódás lehet, amely nem idegenkedik a paradoxontól, megváltoztathatalan tényként képes elfogadni és megindokolni, hogy nincs semmiféle végső és megcáfolhatatlan igazság, hogy nem létezik olyan világperspektíva, amely abszolút érvényes, s hogy egyetlen társadalmi-kulturális területen sem lehetségesek kizárólagos megoldások. Horváth Barna Hume-ra támaszkodva a szókratészi nemtudási posztulátumot radikalizálta, amely szerint a létezőről való igaz tudás eléréséhez vezető út kiindulópontján egyetlen biztos, univerzálisan érvényes tudás létezik: a nemtudásról való tudás. Az ember minden egyéb tudása bizonytalan vélekedés (doxa), mert kiindulópontjában homályos és partikuláris. Szókratész, s egyáltalán az antik-keresztény-újkori filozófiai hagyomány számára valamilyen formában mindig magától értetődő volt, hogy az ember, komolyan véve a nem-tudási posztulátumot, helyes gondolkodás révén képes igaz tudásra szert tenni, mégha ideiglenesen is. Horváth szerint a nemtudási posztulátumban rejlő racionalista előítélettel a legnagyobb angol filozófusként méltatott Hume számolt le. Fellépésével végleg megrendült a helyes gondolkodás lehetőségébe és az általa elérhető igaz tudás magától értetődőségébe vetett hit. Hume azért volt számára a legmeggyőzőbb gondolkodó, mert a lehető legradikálisabban fogalmazta meg a gondolkodás végső problémáját: vagy abbahagyjuk a gondolkodást, vagy hamisan gondolkozunk;⁷⁴ ha elkezdünk gondolkodni, akkor vagy ideologikusan vagy utópikusan gondolkodunk. Ily módon a megismerés kiindulópontjában még a nemtudási posztulátum formájában sem létezik univerzálisan érvényes tudás; a kiindulópontban már nem lehet sem megkülönböztetni, sem előfeltételezni a doxát és episztemét, mert már a nemtudásról való tudás is vagy ideológia vagy utópia, azaz inadekvát.

Egy ilyen gondolkodási helyzettel csak egy olyan látás- és gondolkodásmód képes számot vetni, amely a modern társadalmakban lehetővé teszi, hogy egyidejűleg nyerjünk bepillantást az individuális és kollektív tudásformák eredendő feltételezettségébe és feltételes érvényességébe. Ezt az újfajta látás- és gondolkodásmódot Horváth *kritikai racionalizmusnak*

⁷³ Mannheim Károly tudásszociológiájának ideológia és utópia értelmezése nemcsak a szinoptikus jogelmélet, illetve a jogszociológia kialakulásában játszott jelentős szerepet, hanem Horváth Barna sajátos szkeptikus-heroikus világnézetének kiforrásában is. Egyfelől lényeges pontokon kritikailag elhatárolódik a manheimi pozíciótól, másfelől – nyilvánvalóan Freud hatására – a tudat utópikus rétegének és funkciójának fenomenológiai értelmezését megkísérli összekapcsolni a mélylélektan elméleti perspektívájával.

⁷⁴ Horváth Barna: *Forradalom és alkotmány*. 90.

nevezi, melynek „logikáját”, többek között⁷⁵, a jog racionalizációjára vonatkozó felfogásának keretében fejti ki. A kifejtés során egyrészt igazodik Max Weber racionalizációs elméletéhez, másrészt kiegészíti azt. „Amennyiben tehát Weber szerint a jogfejlődés útja a karizmatikus jogi kinyilatkoztatástól az empirikus kauteláris és precedensjog megteremtéséhez, majd a jog impérium általi oktrojálásához és végezetül a szisztematikus, tételesen rögzített jogi szabályozáshoz vezet, s a fejlődés folyamán a mágikus formalizmust és a kinyilatkoztatásszerű irracionális teokratikus vagy patrimoniális feltételezett célracionális, ezeket pedig a szakszerű jogász, logikai racionalitás és szisztematika váltja fel, akkor e fejlődési folyamathoz mintegy utolsó záró akkordként hozzá kell fűznünk a *jog kritikai racionalizációját* is.”⁷⁶ A világ „varázstalanításának” utolsó stádiumában ily módon a pozitív tudás (pozitivizmus) uralmát is megtörő kritikai racionalizmus átélésformája és gondolkodásmódja nyitja meg azt a világperspektívát, amely egyedül képes a modern társadalom csak paradoxonok árán megragadható szerkezetének és fejlődési dinamikájának a megragadására. A Horváth Barna által képviselt kritikai racionalizmus a különböző, csak látszólag antinomikus világperspektívák szinoptikus-funkcionális látása, együttgondolása alapján képes arra, hogy egyidejűleg transzcendálja és megvonja saját határait. „A kritikai racionalizálás annyiban transzcendálja önmagát, amennyiben figyelembe veszi a racionalizáció határait. Tudomásul veszi mindenfajta racionalizáció léthelyzethez való kötöttségét. Felfogja és megérti a racionalitás kritériumainak relativitását, a racionalizálási folyamatok perspektivitását és transzformációját. Tudja, hogy nem adhatók meg a racionalitás abszolút kritériumai, mivel minden történeti perspektíva csak egészen meghatározott részaspektusokat fog fel irracionálisként és racionálisként. Tisztában van azzal, hogy a folyamat szükségszerűen transzformációnak alávetett, s hogy a jog egyidejűleg racionalizálódik és irracionalizálódik. A kritikai racionalizálás a jog irracionálisát beépíti saját racionalizációs tervébe... éppen annyira jelenti a pozitívításba mint amennyire a természetjogba vetett hitet. Önmagát transzcendálja, mert belátja, hogy a jog radikális racionalizálása őt magát is megszüntetné, ami pedig a jog biztos pusztulását is jelentené... A jog csak a társadalom, a kölcsönös kényszer, az emberi tévedés és eltévelyedés irracionálisának esetén maradhat egyáltalán racionális. Amennyiben eme végső irracionális meg lehetne szüntetni a jog által, úgy a jog e lehető legnagyobbfokú racionalizálódása folytán, vagyis a „bölcsek köztársaságában” többé már nem lehetne racionális. Többé már nem tudna létezni, feleslegessé, lehetlenné válna”⁷⁷

A nemtudási posztulátum érvényességének megkérdőjelezésén túlmenően a horváthi kritikai racionalizmus azon a belátáson alapul, hogy a világnak nincs sem végső építőköve, sem centruma (arkhé, logosz, isten, szellem, ész), sem kitüntetett nézőpontja, mondjuk abban az értelemben, hogy ez, mint rész, az egész abszolút módon reprezentálná. A világ bármely partikuláris nézőpontból megnyitható, amennyiben képesek vagyunk a saját ellentétével együttlátni, amennyiben készek vagyunk belebocsátkozni a következő paradoxonba: nézőpontunk abszolút érvényességéből indulunk ki, amelyet ugyancsak abszolút érvényű ellentétével, mint lehetséges alternatívával együttlátva relativizálunk, s belátjuk mindkét pólus egyidejű feltételezettségét és feltételes érvényét, vagyis azt, hogy maga a világ csupán

⁷⁵ A *Természetjog és pozitivizmusban*, valamint a *Jogszociológiában*, különösen az első szakaszban, tanulmányozhatjuk ezen újfajta gondolkodási stílus teljesítőkéességét.

⁷⁶ Horváth Barna: *Jogszociológia*. 308.; uő.: A jog racionalizálása. *Társadalomtudomány* XIII. évf. 1933. 23-36.

⁷⁷ I. m. 307.

megkülönböztetés, amely versengő perspektivikus értelmezések komplex hálózatában jelenik meg.

*

Horváth Barna jogfilozófus akadémikus életműve a magyar filozófiai-tudományos kultúra legeredetibb teljesítményei közé tartozik. Az életmű példaértékű a magyar jogtudomány szellemi öneszmélete, jogi és politikai gondolkodási hagyományunk mélyebb megértése szempontjából. A reá való emlékezés nem pusztá szellemi élvezet, hanem el nem múlt kötelességünk.

Irodalom

- Cs. Kiss Lajos: Szabadság és kényszer. In Horváth Barna: *Angol jogelmélet*. Budapest, 2002, Pallas Stúdió – Attraktor Kft, 569-611.
- Cs. Kiss Lajos: Elméletalkotási stratégiák az államelméletben. In Szigeti Péter (szerk.): *Államelmélet – Politikai filozófia – Jobbölceselet. Leviatán*, 2005, Universitas-Győr Kht, 51-84.
- Fikentcher, Wolfgang: *Methoden des Rechts in vergleichender Darstellung*. Band 1-5. Tübingen, 1975, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck). II.
- Herbert L. A. Hart: *A jog fogalma*. Ford Takács Péter. Budapest, 1995, Osiris Kiadó.
- Horváth Barna: Az új magyar jogfilozófia. *Keresztyén Politika*, II. évf. 1923/3, 153.
- Horváth Barna: Természetjog és pozitivizmus. *Társadalomtudomány*, VIII, évf, 1928.
- Horváth Barna: Die ungarische Rechtsphilosophie. *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*, Band X. 1930-1931/2, 83.
- Horváth Barna: *A jog racionalizálása*, *Társadalomtudomány* XIII. évf. 1933. 23-36.
- Horváth Barna: *Rechtssoziologie. Probleme der Gesellschaftslehre und Geschichtslehre des Rechts*. Berlin, 1934, Grunewald Verlag für Staatswissenschaften und Geschichte.
- Horváth Barna: *Forradalom és alkotmány. Önéletrajz 1944-45-től*. Ford. Nagy Endre. Budapest, 1993, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet.
- Horváth, Barna: Comment on Kelsen. *Social Research* 1951/18, 313-334.
- Horváth, Barna: Field Law and Law Field. *Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Rechts*, Band VIII. 1957, 44-81.
- Probleme der Rechtssoziologie von Prof. Dr. Barna Horváth*. Schriftenreihe zur Rechtssoziologie und Rechtstatsachenforschung. Band 20. Herausgegeben von Ernst E. Hirsch und Manfred Reh binder. Berlin, 1971, Duncker & Humblot.
- Horváth Barna: Mezőtörvény és jogi mező. I. Ford. Rigó Anett. Szerk. Cs. Kiss Lajos. *Jog Állam Politika* 2009/1; Horváth Barna: Mezőtörvény és jogi mező. II. Ford. Rigó Anett. Szerk. Cs. Kiss Lajos. *Jog Állam Politika*, 2009/2, 131-151.
- Lichtenstein József: Egy habilitáció története. Horváth Barna pályakezdése. Szeged, 1990.

- Nagy Endre: Bevezetés Horváth Barna: Demokrácia és jog című tanulmányához. *Medvetánc*, 1985/2-3, 295-303.;
- Szabadsfalvi József: Vonzások és taszítások – Moór Gyula és Horváth Barna kapcsolata. *Magyar Jog*, 1994/11, 654-660.
- Szabadsfalvi József: *Moór Gyula (Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe)*. Budapest, 1994, Osiris-Századvég.
- Szabadsfalvi József: Törekvés egy jogfilozófiai szintézisre, Moór Gyula jogbölcselete. In *Portrétvázlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből*, Miskolc, 1995, Bíbor Kiadó, 143-209.
- Szabadsfalvi József: *Moór Gyula. Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe*. Budapest, 1994, Osiris Kiadó.
- Szabadsfalvi József: *Kísérlet az „új magyar jogfilozófia“ megteremtésére a 20. század első felében*. Budapest, 2014, Gondolat Kiadó.
- Szigeti Péter – Takács Péter: *A jogállamiság jogelmélete*, Napvilág Kiadó, 1998, Budapest.
- Szilágyi István: Circus Juris, Dráma és jogfilozófia Horváth Barna életművében. In Loss Sándor – Szabadsfalvi József – Szabó Miklós – H. Szilágyi István – Zödi Zsolt: *Portrétvázlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. Miskolc, 1995, Bíbor Kiadó, 211-266.
- Szabó Imre: *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*. Budapest, 1955., 1980, Akadémiai Kiadó.
- Takács Péter: *Államtan. Az állam általános sajátosságai*. Budapest, 2011, Corvinus Egyetem.
- Zsidai Ágnes: *Tény és érték (Moór Gyula és Horváth Barna jogfilozófiai vitája)*, Jogtudományi Közlöny, 1989, 10. szám, 513-519.
- Zsidai Ágnes: *A perspektíva tüneténye. Horváth Barna jogfilozófiája*, Világosság, 1991, 12. szám, 917-927.
- Zsidai Ágnes: A tiszta jogszociológia. In Horváth Barna: *Jogszociológia. A jog társadalom- és történelemelméletének problémái*. Budapest, 1995, Osiris Kiadó, 11-59.